

५७
२

‘अथ’

(वररुचिप्रणीतः)

१७
२

ग्रन्थनामः-

‘प्राकृतप्रकाशः’ (मनोरमारव्यवृत्तिसहितः)

Manorma Khyavrutti Samhita.

वृत्तिकर्तृनामः-

‘भामहः’ Bamaaha.

विषयः-

‘प्राकृतव्याकरणम्’ Prakurta vyakarnam.

Prakurta Prakash.

Already Printed

P. O. B. A.

1931

2126

२१०
२

अथ

प्राकृ॥ प्रकाशः ॥
वरसचि विरचितः

१७
२

वरसचि विरचितं बालभाषासूत्रव्यामनेरमात्रं

मनेरमात्रं ख्यवृत्ति साहित्यः ॥

वृत्तिवृत्तिः प्रामदः

श्रीगणेशाय नमः जयति मद्मुदितमधुकरमधुररुताकलनकृष्णितार्पांगः । कश्चिन्निहितगंडकंडविनोदसुरितोगणाधिपतिः १ व
रुचिरचितप्राकृतलक्षणसूत्राणिलक्ष्यमार्गणा । बुध्वाचकारुतिंसंक्षिप्तं भामहः स्पष्टं २ ॥ आदेशतः । अधिकारेयं । यदितः
दुर्ध्वमनुक्रमिष्यामः आदेशतस्थानेन द्ववतीतिवेदितव्यं । आदेशित्यस्यापरिच्छेदसमाप्तेरतद्व्यस्यचादतो यथादिषुचेत्यतः प्राग
धिकारेयं ॥ इह अतद्व्यवमादिषुतकारग्रहणं सवर्णनिवृत्त्यर्थं ॥ आसमध्यादिषुवा । समद्विद्व्यवमादिषुशब्देषु आदेशेकारस्याका
शदेशोभवति । विकल्पेन । यथा । समिद्धी । सामिद्धी । पअडं । पाअडं । अहिआइ । आहिआइ । मणसिणी । माणसिणी । पडिवआ । पाडि
वआ । सारिखं । पडिसिद्धी । पाडिसिद्धी । अस्मो । समद्वि । प्रकट अभिजातिमनस्विनीप्रतिपत्सदृशप्रतिसिद्धिप्रसुप्तप्रसिद्धिअप्रव
रुत्याकृतिगणोयं ॥ इदीषत्यक्षस्वप्नेतसव्यंजनमदंगांगारेषु । ईषदादिषुशब्देषु आदेशतः स्थानेदृकाशदेशोभवतिवेतिनिवृत्तं ।
यथाईसिपिक्कं । सिविणो । विडिसो । विअणोमिदंगो । दंगालो । लोयोः ३ ॥ अरण्यशब्दे आदेशेकारस्यलोयोभवति । रसं
शय्यादिषु । शय्याद्व्यवमादिषुशब्देष्वादेशतस्थानेकारशदेशोभवति । सेज्जा ॥ सुंदरो । उक्केशो । तेरहो । असेरं । पेरंतं । वेध्वी । श
य्यासौंदर्य । उत्कर । नमोदश । आश्वर्य । पय्यंत । वध्वी । इत्याकृतिगणोयं । ओवदरेदेन । वदरशब्देदकारेणसह आदेशतोवकारेण
सहओकारस्यात् । लोणं । णोमालिआ । मपरमपरवद्व्यवमादिषुशब्देषु आदेशतः

ओत्वं भवति वा। मोरो. मकुरो. मोहो. मकुहो. चतुर्थी चतुर्दशोस्तु ना। चतुर्थी चतुर्दशीशब्दयोस्तुकारेण सहादेरतः ओत्वं
 भवति। वेतिवर्तते. चोत्थी. चउत्थी. चोदलि. चउदही. अदातो यथादिषु वा. अतइति निवृत्तं। यथा इत्येवमादिषु शब्दे
 घातस्थाने अकारादेशो भवति वा। जह. जहा. तह. तहा. पयरो. पयारो. पउअं. पाउअं। तलवेंटअं. तालवेंटअं. तलो.
 अं तालो. उस्खमुं। उस्खाअं। चमरं. चामरं. पहरो. पहारो. बहू. बाहू. चउ. चाउ. दवगी. दावगी. खदूर. खादूर. खज्जं. खा
 ज्जं. संठठविअं. सांठठविअं. हलिओ. हालिओ. यथा. तथा. प्रस्तार. प्राकृत. तालवंतक. तालउत्वात. चामर. प्रहार.
 बाहु. चाहु. दावाग्नि. खादिह. खादितसंस्थापित. हालिकइत्याकृतिगणो यं. इत्सदादिषु शब्दे घातस्थाने रकारो भवति। सदादि
 वेत्यनुवर्तते. सद. सआ. जइ. जआ. तइ. ताआ. सदा. पदा. तदा. इत्यादि। इतरपिंड समेषु। पिंड इत्येवं समेषु शब्दे धि
 कारस्य एकारो भवति वा. पेंडं. पिंडं. योदा. सेंदरं. सिंदरं. धम्मिद्धं. धम्मिद्धं. वेंदु. विंदु. वेहण. विहु. सेह. सिंह. पेठठं. पिठठं.
 पिंड. निद्रा. सिंदर. धम्मिद्ध. विंदु. विष्क. पिष्टइत्यादि. समग्रं ह्यं संयोगपरस्य उपलक्षणार्थं. अत्यधिहरिद्रायथि
 वीषु. यथादिषु शब्दे धि कारस्य अकारो भवति. वेति निवृत्तं। यहो. हलदा. यहो. इतेस्तः पदादेः यदादेरिति शब्दस्य
 यस्तकारस्तस्मात्परस्य रकारस्य अकारो भवति. इअउवह. अं. सहावअं. इअ. पिलसंतीओ. चिरं. इति पश्यत. अं

उदाहरण

न्यायचनं इति विलसं न्यायि रं पदादेरिति वचनादिहनभवति पि अति प्रिय इति इति सुहायिकयोः इ सुहायिकयो रित
स्थाने उत्वं भवति उद्गु विष्णु ओ ओ वद्विधा क्तः क्तधातु प्रयोगो द्विधा प्रयो गे इकारस्य ओत्वं भवति चकारादु
त्वं च दोहादु अं दोहादु ज्ञादु इहादु ज्ञादु द्विधा क्तं द्विधा क्रियते इति सिंहजिह्वा योऽस्य सिंहजिह्वा इत्येतयो रदेरिति स्था
नेर्दकारादेशो भवति सीहो जीहा अत्र वकारो अनुक्त समुच्चयार्थः तेन वीसंभ वीसास इत्यादिषु त्वं सिध्यते इति तः
नीया यौरेषु पानीय इत्येवमादिषु प्रादेशे घीकारस्य इकारो भवति पाणि अं अलि अं विलि अं इ आणि त आणि करि सो
दद अं तद अं गहिरं गहि अं पानीय अलीक व्यलीक इदानी तदानी करीष द्वितीयतृतीय गंभीर गहीत इत्यादि ए
नीयायी इकीदृशेषु नीयादिषु प्रादेशे इकारस्य एत्वं भवति णोऽं आपेलो केरिसो एरिसो स्त्रीलिंगेपि केरिसी ए
रिसी उत ओ नुं इ रूपेषु तं इत्येवं रूपेषु आदेरुकारस्य ओकारो भवति तों इ मों इ मोजा पोरखरो पोष्ट ओ लोड ओ को
टिमं शों इ कों इ तं इ मुं इ मुक्ता पुष्कर पुस्तक लुब्धक कुटिम रुं इ कुं इत्यादि रूपग्रहणामिह संयोगपरस्योपलक्षणा
त्वा र्थ उलूखले द्वावा उलूखलशब्दे द्वाशब्देन सह उकारस्य ओत्वं भवति विकल्पेन ओरखलं उदखलं अनुकुरादिषु वेति नि
वृत्तं मुकुर इत्येवमादिषु प्रादेशे उतः स्थाने अकारो भवति मउं मउलं अगं गरुड जहिठिठलो सउमारं अवरि मुकु

उ

हं. मुकुल. अगुरु. गुर्वी. पुधिधिर. सुकुमार. उपरि. इत्यादि. इत्युपरोः। पुरुषशब्दे योरेकस्तस्य उकारस्य इकारो भवति। पुरिसो-
उद्गोमधके। मधूकशब्दे उकारस्य उकारो भवति। महुओ. अट्कलेवात्नस्य द्वित्वं। ट्कलशब्दे उकारस्य अकारो भवति।
संयोगेन वात्नकारस्य द्वित्वं। दुअद्यं. दुउलं. एन्पुरे. नूपुरशब्दे उकारस्य एकारो भवति। नेउरं. ऋतोत्। आदेः ऋकारस्य
अकारो भवति। पाठां. घणा. तयां. धअं. मअं. कअं. गदो. वसहो. नयां. घणा. तयां. धतं. गध. वद्ध. वषभ. इत्यादि. मत्. तते
इदृष्यादिषु। पूर्वसूत्रस्यापवादोयं। ऋष्यादिषु शब्देषु आदेः ऋकारस्य इकारो भवति। इसी. दिठ्ठी. गिठ्ठी. सिंगारो. किवा.
सिद्धि. मिअंको. मिअं गो. भिंगो. भिंगारो. हिअअं. विदहो. विहिअं. हिअं. आहिअं. किसरा. किवा. विछुओ. सिआलो.
किइ. पकिइ. किसि. आकिइ. संभिइ. पभिइ. ऋषि. दधि. गधि. शंगार. रुपा. सधि. मगांक. मदंग. भंगो. भंगार. हृदय. वित
स्म. वंहित. हत. आहत. रुशया. हृद्य. वृषिक. शृगाल. कृति. प्रकृति. संभति. प्रभति. उदृतादिषु. ऋतुद्रुतेवमादिषु शब्देषु
देः ऋतः स्याने उकारो भवति. उह. मुणालो. पुरुवी. वुंदावयां. पाउसो. पउनी. विउदं. संवुदं. णिवुदं. वुंजंतो. परहुओ. माउओ.
जामाउओ. भानु. मणाल. पथिवी. वुंदावन. प्राहृ. प्रवृत्ति. विवृत्त. संवृत्त. निवृत्त. वृत्तांत. परभत्त. मात्तक. धात्तक. जामात्तक. भ्रा
त. इत्यादि. अयुक्तस्य रिः। वयांतिरेणा युक्तस्यादेः ऋकारस्य रिकारो भवति। रिणं. रिद्धि. रिद्धो. ऋण. ऋद्धि. ऋष्यश्यादि॥

कचिद्युक्तस्यापि कचिद्वर्णांतरेण युक्तस्यापि ऋकारस्य ऋकारो भवति. एरिसो. केरिसो. तारिसो. सारिसो. मारिसो. ईदृशा कीदृ
 शातादृश सदृश. इत्यादि. चक्षेवेण र्वा. चक्षशब्देवकारेण सह ऋकारस्य र्कारो भवति वा. रु रवो. वतो व्यवस्थितविभा
 वाविज्ञापनात्स्वयसेतु र्नु भवति रवत्तपसे नित्यं भवत्येव. न्ततः ऋ स इ लिः. ऋ स पादे लकारस्य इ लीत्ययमादेशो
 भवति. किलिंज. तदेवमादेशांत रविधानात् प्राकृते ऋकार लृकारौ नस्तः. एतदृक्षे दनादेव र्योः. वेदनादेव र्यो एदेरेका दे
 रस्य इत्वं भवति. विअणा. दिअशो. वाग्रहणानुवृत्तेः कचित्त्वे अणा. दिअश इत्यपि भवति. ऐत एत. आदेरेकारस्य एका
 रो भवति. सेलो. सेस. सेज. सेवालो. केलासो. ते लोक्षं. मे रवो. एरा अणो. एहिओ. वेसो. केवटो. वेअतणो. प्रौलसेन्य
 प्रोवालकेला सत्रैलोक्यभैरवरेरावणा ऐहिकवैश्यके वतं वैवर्तन इत्यादि. देत्यादिष्वइत्. देत्यादिषादेरेकारस्य अर्इत्यय
 मादेशो भवति. दइजो. चइजो. भइरओ. सइरं. वइरं. वइरसं. कइअवो. वइसाहो. वइसिओ. वइसं पाअणो. वइलरवो. वइ
 राओ. देत्यचेत्रवेद्यभैरवस्वेरवेरवेदे प्रय. कैतव. वैशारव. वैशिकवैशं प्यायन वैलक्षं वैराग्य इत्यादि. देवेवा. देवशब्देरेका
 रस्य अर्इत्ययमादेशो भवति वा. इइवं. देवं. अनादेशपसेनी उपाठादित्वां. इत्सेंधवे. सेंधवशब्देरेकारस्य इकारो भवति. सिंध
 वं. ईदृषं. धैर्यशब्देरेकारस्य इत्वं भवति. धीरं. ओतो. हा प्रकोष्ठे कस्यवः. प्रकोष्ठशब्दे ओकारस्य अकारादेशो वा. तसंयोगेन क

कारस्यापि वकारः। पवठठो. पउठठो. औत औत. आदि औकारस्य ओकारो भवति। कोमुदी. कोष्टुहो. कोसंबी. सोरठठी.
गोरी. धो अं. सोधं. लोइअं. पोउउं. कोमुदी. कोस्तुभ. कोशांवी. सोरष्टी. गोरी. धोत सोधलोकि कपोद्रत्पादि। पोरादि
षउत. पूर्वस्यापवादः। पोरइत्येवमादिषु प्रादेष्वादेशेकारस्य अउकारो भवति। पउरो. सउरो. गउरो. पउरओ. पउरुसो.
सउचं. रउदं. मउलिं. अउसहं. पोरसौरगौर. कोरवयोरुष. शोचरोइमोलि औषध आकृतिगणोयं. कोरादेवा. कउसलो.
कोसलो. आद्यगौरवे. गौरवप्रादे औकारस्य आत्वं भवति. चकारात् अउत्वं भवति. गारवं. गउरवं. उत सौंदर्यादिषु. सौं
दर्यइत्येवमादिषु प्रादेष्वादेशेकारस्य अउकारो भवति. सुंदरो। मुंजाअणो. सुउरो. सुउिओ. कुसेअ. उचारिओ. सौंदर्य. मौंजाय
न. शोउशोउिक कोशेयदोवारिक. ॥ इति मिश्रप्रीवररुचिकृते प्राकृतप्रकाशे मनोरमायां वृत्तौ प्रथमः परिच्छेदः। अयुक्तस्याना
दौ। अधिकारेयं अतउर्ध्वं यद्वक्ष्यामस्तदयुक्तं स्याति किं। अरवो. अको. अदां नादाविति किं। कमलं. कणअं. अयुक्तस्येत्यापरि
च्छेदसमाप्तेः। अनादावित्युकारविधानात्। कगचजतदपयवांप्रायो लोपः। कादीनां नवानां वर्णानामनादौ वर्तमानानां प्रायोवा
दुल्येन लोपो भवति. कस्यतावत्. मउलो. णउलो. मुकुल. नकुल इत्यादि. गस्य. साअरो. णअरो. सागर. नगर इत्यादि. च
स्य. वअणं. सूद. वचन सूची इत्यादि. जस्य. गअ. रअतं. गजरजतादि. तस्य. किअं. विआणं. कृतं. वितान इत्यादि. दस्य. गआ.

पअणं वायुना नयनं इत्यादि वस्य जीअं दिअं दिअहो जीवदिवस इत्यादि प्रायोग्रहणात् यत्र मृत्ति सुरवमस्ति तत्र लोपोन
 भवति तेन सुकुसुमं प्रिय आगमणं सचउ अवजलं अतुलं अवेरो अपोरो अपसो सवहुमाणं अपुक्तस्येव ते
 न सक्को मग्गो अवा अज्जणो अज्जुणो अन्नो वत्ता रुद्धो सप्पो दप्पो अज्जो सुज्जो गच्चो ~~अज्जो सुज्जो गच्चो~~
 शक्र मार्ग सर्ग सर्व अर्जन अर्जुन आर्त वार्ता रुद्ध प्राद्ध सूर्य दर्प आर्य सूर्य गर्व अनादावित्येव तेन कालो
 गम्भो चंदो जालो तालो दासो पाउ जउ वालो इत्यादि यमुनायामस्य अनादावित्यनुवर्तते यमुनाशब्दे मकारस्य लो
 पो भवति जउणा स्फटिकनिकष विकल विकट चिकुरेषु कस्य हः लोपापवादः अनादावित्यनुवर्तते स्फटिकनिकष
 विकल विकट चिकुरेषु ककारस्य हकारो भवति फडिहो णिहसो विहलो विहरो विहरो शीकरेभः शीकरशब्दे कका
 रस्य मकारो भवति सीभरो चंद्रिकायां मः चंद्रिकाशब्दे ककारस्य मकारो भवति चंद्रिमा ऋत्वादिषु तोदः ऋतु इत्येवमा
 दिषु शब्देषु तकारस्य दकारो भवति उह रअदं रदं आगदं णिधुदी आउदी संवुदी सुददी आददी हदो संजदो निउदं
 संपादो संपदि संपदो विधुदो विहदो पदिवदि ऋतुरक्त आग निवृत्ति संहति सुकृति आकृति हत संयत निवृत संपा
 त संप्रति संपत् विधत् विवृत्ति प्रतियति इत्यादि प्रतिवेत सयताका सुउः प्रतिवेत सयताका शब्देषु तकारस्य डकारो भ

वति। लोपापवादः पडिमा. पडिसरो. पडिवेसो. वेडिसो. पडाआ. प्रतिमाप्रतिसर. प्रतिवेष. वेतस. पताका. वसतिभरतयोर्हः.
वसतिभरतयोस्तकारस्यहकारोभवति. वसही. भरहो. गभितेयाः। गभितिशब्देतकारस्यणकारोभवति. एसवस्मो.
गभिण्यां. ऐरावतेच. ऐरावतशब्देतकारस्यणकारोभवति. ऐरावणो. प्रदीपकदंष्ट्रहृदेषुश्लः। प्रदीपकदंष्ट्रहृदशब्दे
षुदकारस्यलकारः। पलितं. कलं. दोहलं. गहदरः। गहदशब्देदकारस्यरकारोभवति. गगारो. संख्यायांवा. संख्यावा
चकशब्देदकारस्यरकारोभवति. एआरहो. वारहो. तेरहो. एकादशद्वादशत्रयोदश. इत्यादि. पोवः। पकारशब्दस्यायुक्त
स्यानादिवर्तिनोवकारादेशोभवति. सावो. सबहो. उलवो. कलवो. ववणं. प्रायशपथउलपकलापवपन. इत्यादि. प्रायो
ग्रहणाद्यत्रलोपोनभवतितत्रायंविधिः। आपीडेमः। आपीडशब्देयकारस्यमत्वंभवति. आमेटोउत्तरीयानीपरयोयस्यजो
वा. उत्तरीयशब्देतथाऽनीयत्वंप्रादेयकारस्यजकारोवाभम्रैत्यंयंविधिः. पक्षेयलोपः। उत्तरीअं. उत्तरिज्जं. रमणीअं. रमणि
ज्जं। करणीअं. करणिज्जं. छायायांहः। छायाशब्देयकारस्यहकारः। छाहा. कबंधेवोमः। कबंधशब्देवकारस्यमकारोभवति.
कमंधो. योउः। टकारस्यानादिवर्तिनोउकारः। वडो. स्तडो. विडवो. भडो. फडा. वटनटविटप. भटफट. इत्यादि. सटाशकटकैटभे
षुठः. सटाशकटकैटभइत्येतेषुटकारस्यटकारः। डापवादः। सटा. सअठो. केठवो. प्रायिकंचैतत्. स्फटिकेलः। स्फटिकशब्दे

टकारस्य लकारो भवति फलिहो उस्वच उकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य लकारो भवति दालिमं तला अं वलही प्रायद
 ५ ट लेव दालिमं णिविरो तडा अं वरही ठोठः ठकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य लकारो भवति मठं जठरं कठोरं मठजठरक
 ठोरद्वयादि अहोठे ध्रः अहोठशब्दे ठकारस्य लकारो भवति अहोलो फोमः फकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य लकारो भ
 सिफा वति सिप्मा सेप्मा लिआ सभरी सभला विभलं सेफालिका राफरी सफल विफल इत्यादि स्वधधमाहः रवका
 रादीनामयुक्तानामनादिवर्तिनां हकारादेशो भवति रवस्य तावत् मुहं सुहं नहं महं सही सिहा मेहला नहरं सिहरं
 चंदमुही मुरवं सुरवं नखमखशिखीशिकरवामेखलानखरशिखरचंद्रमुखी इत्यादि घस्य मेहो जहणं माहो
 णिदाहो मेघजघनमाघनिदाघ इत्यादि थस्य गाहा सवहो विरहो महुश सारही इत्यादि धस्य राहा वाहा बहि
 रो रुहिरं महुश राधाबाधावधिर रुधिरमधुर इत्यादि भस्य सोहा आहा बिहा वसहो रासहो सरहो वलही शो
 भा आभा विभा ह्यभश सभश रभवलमी इत्यादि प्रायदत्तेव तेन अखजां सघटे सखिरो अघरो उभरो उअल
 हभावो प्रथमशिथिलनिषधेषुठः शषुशब्देषु प्रथमशिथिलइत्येतयोः थकारस्यानिषधशब्दे थकारस्य ठकारः य
 ठमो सिठिलो निषठो कैठमेवः कैठमशब्दे भकारस्य वकारः कैठवो हरिद्रादीनां शेलः हरिद्रा इत्येवमादीनां रेफ

स्पलकारोभवति. हलदा. चलणो. मुहलो. जहिठिलो. सोउमालो. कलुणं. अंगुली. इंगालो. किलादो. फलिहा.
 फलिहो. हरिद्राचरणामुरवर्युधिधिर. सुकुमारकरुण अंगुरी. अंगारकिरातपरिखापरिघइत्यादि. आदेयोजः
 अनादेरिति निवृत्तं. पदादेर्यकारस्य जस्यात्. जरखो. जसो. जसो. जमो. यक्षयत्नयशयमइत्यादि. यस्यालः. य
 क्षिशादेयकारस्य लकारोभवति. आदेरित्यनुवर्तते. लठ्ठी. किरातेवः. किरातशब्दस्यादिभूतस्य वर्णस्य वका
 रोभवति. विलादो. कुज्वेश्वः. कुज्जशब्दे आदेर्वर्णस्य वकारोभवति. स्वज्जो. दोलादंडदशनेषु उः. दोलादंडद
 शनइत्येतेषां देर्वर्णस्य उकारोभवति. डोलादंडोडसणं. परुषपरिघपरिखासुफः. परुषपरिघपरिखाइत्येतेषां देव
 र्णस्य भकारोभवति. भिसिणी. नयंसकेनभवति. तेन विसं. मन्मथेवः. मन्मथशब्दे आदेर्वर्णस्य वकारोभवति. वम्म
 हो. लाहनेणः. लाहनशब्दे आदेर्वर्णस्य णकारोभवति. णाहणो. षट्शारकसप्तपर्ण. णोनः. आदेरिति निवृत्तं.
 सर्वत्र नकारस्य णकारोभवति. णार्. षणोहो. कण अंधणं. अणं. णार. स्नेहकनकधनअंननदीइत्यादि. शषोः सः.
 सर्वत्र शकारस्य षकारोऽभवति. शास्याह्नासा. सिहा. सदो. अंकुसो. निशाशिखाशब्द अंकुशइत्यादि. षस्य. संठ
 ठो. कसाआ. पुरिसो. मनुस्सो. पोसो. षष्ठकषाययुरुषमानुषप्राचषइत्यादि. दशादिषु हः. दशादिषु शब्देषु शकारस्य

बिसिन्यामः

हकारोभवति। दहा. एआरहो. वारहो. तेरहो. इत्यादि. शांताः। संज्ञायांवा. संज्ञायांगममानायांदशशब्देणकारस्यहकारोभवतिवा। दहमुहो. दसमुहो. दहवल्लो. दसवल्लो. दहरहो. दसरहो. दिवसेसस्य. दिवसशब्देसकारस्यहकारोभवतिवा। दिअहो. दिअसो. स्नुषायांहः। स्नुषाशब्देषकारस्यहकारोभवति. सोहा। इतिश्रीमिश्रश्रीवररुचिकृतेप्राकृतप्रकाशेभनोरमायांरुतोद्वितीयः परिच्छेदः॥ युक्तस्योपरिलोपः कगइतदयषसां। कादीनामघानांयुक्तस्योपरिस्थितानांलोपोभवति. कस्यतावत्तभत्त. सिह्यओ. भक्त. सिक्थकइत्यादि. गस्य. मुहो. सिण्णोहो. मुग्ध. स्निग्ध. उरस्य. खगो. वगो. खदू. वदूइत्यादि. तस्य. उत्पलं. उत्प्याओ. उत्पल. उत्पातइत्यादि. दस्य. मुगो. मुगरो. मुह. मुहुरइत्यादि. यस्य. पसुतो. पजत्तं. प्रसुप्तपर्याप्तइत्यादि. षस्य. गोठ्ठी. निठठुरो. गोष्ठीनिष्ठुरइत्यादि. सस्य. खलिअं. ठोहो. खलित. स्नेहइत्यादि. अधोभनयो। मकारनकारस्यकाशणांयुक्तस्याधस्थितानांलोपोभवति. मस्य. सोस्सो. जुगो. रस्सी. सोष्म. युग्म. रश्मिइत्यादि. नस्यणगो. विलगो. मगो. नग्न. विलग्नमग्नइत्यादि. यस्य. सोमो. जोगो. सोम्ययोग्यइत्यादि. सर्वत्रलवरां। लकारवकाररेफाणांयुक्तस्योपर्यधस्थितानांसर्वत्रलोपोभवति. लस्य. उक्ता. वक्कलं. उल्कावल्कलइत्यादि. वस्य. लुद्धओ. पिक्कं. रस्य. अक्को. सक्को. वजा. केत्तं. अतो. अर्कशक्रवार्ता. क्षेत्रआर्तइत्यादि. दिशोवा. दृश्येतत्तशब्दे

रेफस्यलोपः। दोहो द्रोहो चंद्रो चंद्रो रुद्रो रुद्रो इत्यादि सर्वतत्त्वेषु जः। सर्वतत्त्वेषु जकारस्य लोपो भवति। सवज्जो मणोज्जो
 इंगिअज्जो जानातेर्यान्वे वंरूपाणि तत्रायं लोपः। सम्प्रुसमशानयोरादेः। सम्प्रुसमशानयोरादेर्वर्णस्य लोपो भवति। मस्स मसाणां स्म
 रस्मरयोश्च अनयोश्च योर्मकारस्य लोपः स्यात्। सरो सेरो चकारान्नघस्मरादौ लोपः। घस्मरो मध्याद्देहस्य मध्याद्देहस्य लो
 पः। मस्ससो ह्रस्वेषु नलमस्थिति रूर्ध्वं ह्रस्व इत्येतेषां धस्थितानां एषानकारलकामकाराणां स्थिति रूर्ध्वं उपरिष्ठा भवति। ह्र
 स्म पुवरहो अवरहो पूर्वाह अपराह ह्रस्म कल्हारं आल्हारो कल्हार अल्हार ह्रस्म वम्हो वम्हा ब्राह्मणवल्हा इत्यादि युक्त
 स्य। अधिकारोयं। आपरिहोदसमाप्तेयादे रूर्ध्वं अनुक्रमिष्यामः तद्युक्तस्येति वंवेदिनयं युक्तग्रहणं ह्रस्वो अंत्यस्यमाभूत् ईगधयोः।
 ईगधइत्येतयोः स्थानेठकारादेशः स्यात्। वठठइ षिअठठो वर्धते विदग्धः। षस्पठः। षइत्येतस्य युक्तस्यठकारो भवति। लठठी तुठठी रुठठी
 जठठी लघि तुघिरुघि यघि इत्यादि अस्थिनि अस्थिषादे युक्तस्यठकारो भवति। अठठी स्तस्यथः। स्तशब्दस्यथकारो भवति। उप
 रिन्नोपापवादः। हयो समत्यं घुइथावओ कोत्थुहो हस्त समस्तस्तुतिस्तावक कोस्तुभइत्यादि। नस्तंभे। स्तंभशब्देस्तकारस्यथका
 रो न भवति। लोपः। तंभो। स्तंभे रवः। स्तंभशब्देस्तकारस्य रवकारो भवति। रवंभो। स्थाणावहरे। स्थाणुशब्दे युक्तस्य रवकारो भवति। स्वाणु
 अहरे किंथाणमहादेवः। स्फोटके च। स्फोटकशब्दे युक्तस्य रवकारो भवति। रवोउओ। र्यथाप्या अभिमं न्ननां जः। र्यथाप्या अभिमं न्नइत्ये

७ तेषु शब्देषु जकारो भवति. यस्य. कर्ज. मज्जा आश्रयादि. सेज्जा. अभिमज्ज. तूर्यधैर्यसौंदर्यश्चर्यपर्यंतेषु. तूर्यधैर्यसौंदर्यआश्चर्य
 पर्यंतद्रव्येषु तेषु र्कारस्य रेफो भवति. तूरं. धेरं. सुंदरं. अछेरं. परंतं. सूर्येवा. सूर्यशब्दे र्कारस्य रेफो भवति वा. सूर. सुजो. चौर्यसमेषु
 शिअं. चौर्यद्रव्येषु समेषु रिअं. र्त्वादेशो भवति. चौरिअं. वीरिअं. चौर्यवीर्य. सौंदर्यद्रव्यादि. समग्रहणादाकृतिगणो. यं. पर्यस्तप
 र्पाणसौकुमार्येषु लः. पर्यस्तपर्याणसौकुमार्यद्रव्येषु तेषु र्कारस्य लकारो भवति. पछत्रयं. पछत्राणं. सोड. मछत्रं. तं स्पठः. तं द्रव्यत
 स्पठकारो भवति केवटो. णदओ. कैवर्तक. नर्तकद्रव्यादि. यजनेव. यजनशब्दे युक्तस्य हकारो भवति. पटण. नधूर्तादिषु. धूर्तद्रव्ये
 वमादिषु तं स्पठकारो न भवति. धुजो. किन्ति. वनमाणं. वनी. आवतो. संवतो. णिवनओ. वनिआ. अजो. कनरी. मुनी. धूर्तकीर्तिवर्त
 मान. वार्ता. आवर्त. संवर्त. निवर्तक. वर्तिका. आर्तकर्तरी. मूर्तिद्रव्यादिकृतिगणो. यं. गर्तेडः. गर्तशब्दे युक्तस्य डो भवति. गडो. गर्ध
 भसंमर्दविमर्दवितर्दि विच्छर्दिषु र्दस्य. गर्धभसंमर्दविमर्दवितर्दि विच्छर्दिद्रव्येषु र्दस्य डकारः. गडडो. संमडो. विमडो. विअजि.
 विच्छर्दि. तथ्ययांचछजाः. तथ्ययां द्रव्येषु तेषां स्थानेषु च छजा यथा संख्यं भवति. सखं. अखंतं. सय. मयस. अयंतद्रव्यादि. स्थस्य.
 मिच्छा. पछं. रछा. मिथ्यापथ्यश्रव्याद्रव्यादि. दस्य. विज्जा. वेज्जं. वेज्जो. मज्जविद्यावेद्यवेद्यमद्यद्रव्यादि. ध्यस्योर्दः. ध्यद्रव्ये तयो
 र्कारो भवति. ध्यस्य. सस्सो. वस्सो. अस्सो ओ. साध्यवध्यअध्यायद्रव्यादि. द्यस्य. वस्सो. णस्स. मस्सं. वात्तनह्यमह्यद्रव्यादि. क

स्कसांखः। अस्कसइत्येतदुखकारोभवति। यस्य सुखं योरखरो शठपृष्ठरइत्यादि। स्कस्य रवंभो रवंदो स्कंम स्कंदइत्यादि। स
 स्य जरखो ररखो लरखो परखो मोरखो सतपक्ष रसलसपक्षमोसइत्यादि। अस्यादिषुः। अक्षिइत्येवमादिषु शब्देषु
 क्षकारस्य लकारोभवति। अक्षी लक्ष्मी क्षीरं क्षुधो उक्षितो सरिच्छो इक्षु उक्षा क्षारं रिच्छो मक्षिआ छेत्तं वक्षो अक्षो अक्षि
 लक्ष्मी क्षीर सुध उक्षिम सदक्ष क्षारं क्षमाक्षिकाक्षेत्रवक्षइत्यादि। क्षमाक्ष क्षणोमुवा। क्षमाक्ष क्षणोमुसुकारस्य लका
 रोभवतिवा। क्षमा खमा वक्षो ररखो क्षुणं खणं वक्षसशब्देऋतो अदितिऋतो। स्याशब्दे चोच्चववाचिमिच्छणामितीष्य
 ते। सुरेपिवेतिकेचित् क्षुरो खुरो अपक्षमविस्मयेषुम्हः। अपक्षमविस्मयइत्येतेषु युक्तस्य लकारोभवति। गिहो उह्मा पहो
 विहो ओ ग्रीष्म उष्मा पक्षमविस्मय। ह्रस्वक्षरनक्षणाण्डः। ह्रादीनां स्थानेण्डइत्ययमादेशोभवति। ह्रस्य वण्ही जण्डइ
 जण्डइत्यादि। स्नस्य ण्डाणं पण्डइं ण्डार्द स्नानं प्रस्नुत स्नातिइत्यादि। धमस्य विण्ड कण्डो विष्म कृष्मइत्यादि। शनस्य
 शिण्डो शिशनइत्यादि। धमस्य सण्डं तिण्डं शलक्षणा तीक्ष्ण इत्यादि। चिह्रेयः। चिह्रे शब्दे घकारोभवति। चिघं धस्य फः। धइ
 त्येतस्य फकारोभवति। पुफं सफं निष्फे सो णिष्फा ओ पुष्पशष्पनिष्पे वविष्पा वइत्यादि। वाष्पे शुष्णिहः। अशुष्णिवाच्ये वा
 ष्यशब्दे युक्तस्य हकारोभवति। बाहो अशुष्णीति किं। वय्यो वाष्प उष्मा। स्यस्य फः। सर्वत्र स्थितस्य स्यस्य फकारोभवति। फं सो

८ फंदणो. विष्कटं फदा. स्पर्श. स्पंदन. विस्पष्ट. स्पर्धा इत्यादि. सिच. स्यकारस्य सिआदिश्यते. पठिसिद्धी. प्रतिस्पष्टी. कार्षापण
शब्देयक्तस्य हकारो भवति. काहावणो. श्वत्सप्रांछः. श्वत्सप्रांछ इत्येते प्रांछो भवति. श्वत्स. पश्चिमं. अछेरं. पश्चिम आश्वर्यं इ
त्यादि. तस्य. वक्षोवत्सरो. वत्स. वत्स. इत्यादि. फसस्य. लिच्छा. जुगुच्छा. लिप्सा जुगुप्सा इत्यादि. दृष्टिके छः. दृष्टिके शब्दे श्व
कारस्य छकारः विच्छुओ. नोत्सुकोत्सवयोः. श्वत्सप्रांछ इति छत्वे प्राप्ते न द्यवादः. ठत्सुक उत्सव इत्येतयो छत्वं न भवति. उत्सु
ओ. उत्सओ. नोमः. अधोलोपे प्राप्ते सति तं वाधित्वा न्म इत्येतस्य म इत्यमादेशो भवति. जप्मो. वप्महो. जप्ममन्मथ. मन्मपंचो
शतपंचदशेषु षुणाः. मन्म इत्येतयोः पंचाशत्पंचदशशब्दयोः श्वयुक्तस्य णकारो भवति. मन्मस्य. पञ्जुस्मो. प्रद्युम्न इत्यादि. शस्य. ज
स्मो. विस्माणां. पंचाशत्. पस्मासो. पणारहो. तालवेंतेटः. तालवेंते युक्तस्य ट इत्ययमादेशो भवति. तालवेंटं. अं. भिं डियालेदः. भिं
डियाल शब्दे युक्तस्य द इत्ययमादेशो भवति. भिं दिवो लो. विहूलो मोवा. विहूल शब्दे युक्तस्य भकारो भवति. विकारस्यापि. मिभ
लो. अभावपक्षे सर्वत्र लवणमिति वकारो लुप्ते हकारो वशिषः. विहूलो. आत्मनिपः. आत्मशब्दे युक्तस्य पकारो भवति. अप्या
आत्मा. कस्य. क इत्यस्य पकारो भवति. रूप्य. रूप्यणी. रुक्म. रुक्मिणी. इत्यादि. योगविभागो निमित्तार्थः. य अवर्णानां हि
त्वं वक्ष्यामः. शेषादेशयोर्द्वित्वमनादी. युक्तस्य यो शेषादेशौ तयो रनादौ वर्तमानस्य वर्णस्य द्वित्वं भवति. उपर्यधोलुप्तशेषस्य भ

वति। उतं च गगो कम्मो अतो भुक्त लग्न कर्म धर्म आर्त इत्यादि वर्णदेशस्य लठ्ठी दिठ्ठी हृत्यो यषि दृषि हृत्यादि। अनादि
 वितिकिं रवलि अं रवंभो यवओ यणं स्वलितं स्तंभ स्तवक स्तन इत्यादिषु मामूत वर्गेषु यः पूर्वः। युक्तस्य योशेषादेशावनादिभू
 तो भवतः तयोर्द्वित्वे विहिते अध्रुध्वे च वर्गेषु वर्णो द्वितीयचतुर्थो वा विहितः स्तस्य पूर्वः प्रथमतः तीयो वा भवति वर्गेषु युक्तस्य प्रथ
 मतः तीयो द्वित्वेन विधीयेत तत्र तावेव भवतः। सुररवो वररवो माणां अमो वेओ मुखा णिज्जरो लठ्ठी दिठ्ठी वच्छो लुद्धो णि
 भरो शुष्क वक्ष्यमाण अम्र व्यग्र मूर्च्छो निर्जर यषि दृषि वृक्ष लुब्ध निभर इत्यादि आदेशस्य जररवो लच्छी अठ्ठी पु
 ष्यओ पुष्पं यस्स लक्ष्मी अस्थि पुस्तक पुष्प इत्यादि नीडादिषु नीड इत्येवमादिषु अनादौ वर्तमानस्य वर्णस्य द्वित्वं भवति णोउरं
 सोजं पेम्मं वाहितं उज्जुओ जंसा अं जोवणं नीड स्तोतस प्रेम व्याहृत जनक यौवन इत्यादि यत्र शेषादेशेन स्तः द्वित्वं दृश्यते स नी
 डगण। आमता मयोर्वः आमता मइत्येतयोर्द्वित्वेव कारो भवति अंम्वं तंम्वं नरहो रेफ हकारयोर्द्वित्वं न भवति धीर तरं जीहा
 वाहो ध्येयं तूर्यं जिह्वा व्याघ्रः आउगो रस्य आउ उत्तरस्य इत्येतस्य णादेशस्य च द्वित्वं न भवति आणा आणो आजा आज्ञा
 इत्यादि आडि तिकिं संसा संज्ञा नविंदुपरे। अनुस्वारयोर्द्वित्वं न स्यात् संज्ञा संक्षं तो सरव इत्यादि समासे वा समासे शेषादे
 शयोर्वा द्वित्वं भवति णादगामो णादगामो कुसुमप्यअशे कुसुमप्यअशे देवसुइ देवथुइ आलाणारखंभो आलाणारखंभो

नदीमाम. कुसुप्रकर. देवसुति. द्यादि. सेवादिषुवा. सेवादित्येवमादिषुवा नादीवा द्वित्वं भवति. सेवा. सेवा. पिकं. पिकं. देवं. देवं. अ
 सिधं. असिधं. तेनो. तेनो. अं. टाहि. तो. टाहि. ओ. तु. टिह. ओ. कस्मि. आशे. दिग्घं. दीहं. रती. रती. दु. शिव. अ. दु. हि. अं. अस्सो.
 असो. वीसा. सो. रस्सी. रसी. मि. तो. मि. ओ. युस्सो. प्रसो. सेवा पक्षदेवशिवात्रे लोप. निहिततूष्णीक. कर्णिका. दीर्घशत्रि
 दु. शिव. त. अ. श्व. ई. श्व. र. वि. श्वा. सर. मि. मि. त्र. पु. स्व. द्यादि. सेवागणः. उभयत्र विभाषेयं सेवादीनामप्राप्तेः दीर्घादीनां च प्राप्तेः
 विप्रकर्षः. अधिकारो यं मा परि समाप्तेः. युक्तस्य विप्रकर्षो भवति. छि. छ. शिल. छ. र. त्. न. क्रिया. शा. ई. सु. त. त्व. रूप. त. पूर्व. स्प. छि.
 छ. शिल. छ. र. त्. न. क्रिया. शा. ई. सु. द्ये. ते. सु. यु. क्त. स्प. वि. प्र. क. र्षो. भ. व. ति. वि. प्र. क. र्ष. म. यः. पूर्व. वि. र्णः. त. स्य. त. त्व. रूप. ता. भ. व. ति. ते. ने. व. पूर्व. ए. व.
 र्णे. न. पूर्व. वि. र्णः. सा. र्थो. भ. व. ति. त्. य. र्थः. किलि. तं. सि. टा. ठ. ठं. र. अ. ठां. कि. रि. अ. सारं. गो. छ. छे. वा. छ. छ. प्रा. द्ये. यु. क्त. स्य. वा. वि. प्र. क. र्षो. भ. व. ति.
 पूर्व. स्य. च. त. त्व. रूप. ताः. क. स. णो. क. ण्हे. य. वा. स्थित. वि. भा. षे. यं. ते. न. व. र्णे. न. त्. यं. वि. प्र. क. र्षः. वि. छ. म. प्रा. द्ये. न. भ. व. ति. वि. ण्. इ. श्री. ही. की. त.
 क्ता. त. छे. श. स्ना. न. स्व. म. स्य. र्षा. ह. र्षा. ई. ग. र्हे. षु. श्री. ही. की. त. क्ता. त. छे. श. स्ना. न. स्व. म. स्य. र्षा. ह. र्षा. द्ये. ते. सु. यु. क्त. स्प. वि. प्र. क. र्षो. भ. व. ति. पूर्व. स्य.
 इ. का. र. स्त. त्व. रू. ता. च. भ. व. ति. सि. शी. हि. शी. कि. शी. तो. किलं. तो. किले. सो. सि. टा. ठां. सि. वि. णो. फ. रि. सो. हरि. सो. ग. रि. हो. अ. स्मा. प्र. ला.
 घ. योः. इ. मा. श. ला. घा. द्ये. त. यो. पु. क्त. स्प. वि. प्र. क. र्षो. भ. व. ति. पूर्व. स्य. अ. का. र. स्य. त. त्व. रूप. ता. भ. व. ति. र. व. मा. स. ला. हा. स्ने. हे. वा. स्ने. ह. प्रा. द्ये. यु. क्त.

स्पविप्रकर्षोभवतिवा। पूर्वस्वरस्य अकारस्य तत्त्वरूपताभवतिवा। सिंघोहो. घोहो. उ. पद्मतन्वीसमेधु. पद्मशब्देतन्वीइत्येवमा
 दिषुयुक्तस्पविप्रकर्षोभवति. पूर्वस्य उकारस्य तत्त्वरूपतापि. यउमं. कचित्. योमं. तनुरं. लहुरं. गरुडं. पटुइ. पद्मतन्वी. लध्वी.
 गुर्वी. पट्टी. इत्या. ज्यायामीत्. ज्यायाशब्देयुक्तविप्रकर्षोभवति. पूर्वस्य इकारस्य तत्त्वरूपता. जीआ. इतिमिष्यम्भीवररुचिह
 तेप्राकृतप्रकारोमनोरमायां नौततीयः परिच्छेदः॥ संधावचामज्जोपविशेषावहुलं। अचामितिप्रत्याहारग्रहणं। अजिति
 चसंधौवर्तमानानामचस्थानेअज्विशेषालोपविशेषाश्चवहुलंभवन्ति. अज्विशेषास्मावत्। जउनजं. जउणजं. यमुना
 तटमित्यादि. णादसोनो. णादसोनो. नदीस्त्रोतइत्यादि. बहुमुहं. बहुमुहं. कसमउरं. कसमउरं. कर्णपूरमित्यादि. सिरविअ
 णा. सिरवेअणा. शिशेवेदनाइत्यादि. पीआ. पीअं. पीतापीतमित्यादि. सीआसीअं. सिआ. सिअ. सितासितमित्यादि.
 सरो. सरो. मुरो. मुरो. सुपउ. सुपइत्यादि. सवोमुओ. सवोमुओ. सर्वमतइत्यादि. लोपविशेषाः। राउउं. राअउउं. राज
 कुलमित्यादि. सुहो. सुहो. सुरवामइत्यादि. ताअछं. तावछं. नावदक्षमित्यादि. सुणिदा. सुनिदाइत्यादि. पवणुह
 अं. पवणुहअं. पवनोदतमित्यादि. बहुलग्रहणात्संयोगपरिपूर्यसाचोलोपोद्वस्वश्च. णाथि. संकंनो. णिकंनो.
 णिभंतो. अतो. सुहो. पतो. इस्सरो. नास्ति सत्कंति. निः. क्रांत. निर्भांत. आप्न. सुरवाम. प्राप्त. सुरवाम. ईश्वरइत्या

नि ९ दि. सांध्याः। कचिर्मित्यं कचिदन्यदेव. बहुलग्रहणानेन अन्यदपिलास्य ठाकं कार्यं भवति। संयोगपूर्वे ह्रस्वः। सर्वत्र संयोगपूर्
वे ह्रस्वमवति. किं नं. ठाकं नो. अरवी. ठाणी. इत्यादि. दीर्घादिषु वा. दीर्घशब्दादौ ह्रस्वो वा स्यात्. दिग्घो. दीघो. वग्घो. वा
हो. इत्यादि. उदुं वरे दो लोपः। उदुं वरशब्दे ह्रकारस्य लोपो भवति. उदुं वरं. कालाय स य स्य वा. कालाय स शब्दे यकारस्य वा
लोपः। काला असं. भाजने जस्य. भाजनशब्दे जकारस्य वा लोपः। भाणं. भा अणं. पावदादिषु वस्य. पावदित्येवमादिषु त
त्वे कारस्य वा लोपो भवति. जाव. ताव. ए आव. या राव ओ. पक्षे. यावत्. तावत्. एतावत्. पारावत्. इत्यादि. अंत्यस्य ह्रस्वः।
वेति निवृत्तं. शब्दानां यो अंत्यो ह्रस्वस्तस्य लोपो भवति. जसो. ठाहो. सरो. य ओ. ते जो. जोतिं. वहिं. हविं. कमो. धम्मो. जम्मो.
सम्मो. चम्मो. पेम्मं. धामं. णामं. वामं श आ. वह्ना. अप्या. ससी. जोइ. भोइ. कशी. धणी. तवस्सी. जसस्सी. मणस्सी. अय
शस्. नभस्. सरस्. पयस्. तेजस्. इत्यादि. षकारांताः कर्मन्. धर्मन्. जसन. चर्मन्. प्रेमन्. धामन्. ज्योमन्. राजन्. वहन्
आत्मन्. शसिन्. योगिन्. भोगिन्. कामिन्. धनिन्. तपस्विन्. मनस्विन्. इत्यादि नकारांताश्च बोद्धव्याः। स्त्रियामात्. स्त्रियां
वर्तमानस्य अंत्यस्य ह्रस्वः आकारो भवति. सरिआ. पडिव आ. वा आ. आव आ. विव आ. दिसा. सरित्. प्रतियत्. वाक्. आपत्.
संपत्. विपत्. दिश. तलोपो. शोरा. स्त्रियामंत्यस्य ह्रलोरेफस्य शब्दस्य पमादेशो भवति. गिरा. धुरा. नविद्युति. विष्पुत्रशब्दे अंत्य

स्पपरे आकारदेशो न भवति विज्ञः प्रारदेदः । नेत्यनुवर्तते प्रारदशब्दस्याप्यस्य दकारो भवति सरदो । दिक्प्राप्तयोः सः । दिक्प्रा
 ह्मशब्दयोस्तस्य सकारो भवति दिक्पाठसो रेशः स्त्रियामंत्यरेकस्य लोपं वा धित्वारेत्यप्यमादेशो भवति धुरा गिरा स्त्रि
 यामादित्यालं मोविंदुः । अंत्यस्य हलो मकारस्य विंदुर्भवति अछं भिंदं वछं माणं ठादं दहिं महुं हरिं अग्निं वुहुं वणं धणं इ
 त्यादि अचिमश्च अचिपरतो मकारस्य मकारो भवति चकारादिंदुश्च संहितायां वणमिणं वणंद्यं । भलमवहरत् भलं
 अवहरत् वनमिदं फलमपहरति इत्यादि नजोहंस्ति नकाजकारयोर्हलियरतो विंदुर्भवति मकारश्च संसो सनसो किंसो
 किमसो मस्य रमणी अं रअणी अं विष्टो वक्रादिषु च वक्रादिषु शब्देषु मध्ये विंदुः रागमो भवति वंक् पंसु दंसणं वक्रं स्प
 र्शं पर्शं दर्शन इत्यादि मांसादिषु वा मांसादिषु शब्देषु वा विंदुः प्रयोक्तव्यः । मंसं मासं कहं कहं ठाणं ठाणा मिहिं भिहिं वत्से
 हिं वत्सेहिं तेसुं तेसुं तेसुं ठाअणोणं ठाअणोणं ठाअणोणं वणादं वणादं धणादं धणादं मासं कथं नूनं ताभिः । दक्षैः
 तेषु नयनेन घुरुषाणां वनानि धनानि यत्र कुत्रापि हतमंगमयात् अक्रियमाणो विंदुर्भवति तदयं मांसादिगणो बोद्धव्यः । स
 लितद्वर्गातः । सलियरातो विंदुः सलद्वर्गातो भवति संदु संरखो संश्वरद सश्वि अं अशठो तशठो सनर इत्यादि संदणं स
 म्यंती सम्मद सङ्गापंङ्गा सश्वरद सश्वितं अंभव वणं संतरति नंदं न संम्यंति संमति इत्यादि सलीति किं । रमं सोमं रम्य

सौम्य-वाधिकाशतयस्येविंदुः। संका-संखो-नसांनप्रावृट्छरदः पुंसि-नकारांतासांताश्चप्रावृट्शरदइत्येतेषाब्दाः पुंसिपुंलिंगेप्रयोक्तव्याः
 नांतस्मावत। कम्मो-वम्मो-वम्मो-जम्मो-कर्मन्-वर्मन्-जन्मन्-इत्यादि-सांताः। जसो-तमो-सर-रहो-यशस-तमस-सरसरहस-इ
 त्यादि-पाठसो-सरओ-नशिरोनभसि-शिर्सरसनभसोः पुंलिंगातानास्ति-सिंहं-णहं। एषास्तिप्रपन्नाः स्त्रियांवा। एषास्तिप्रपन्नाः स्त्रि
 यांवाप्रयोक्तव्याः। पुठ्ठी-पुठ्ठं-अच्छी-अच्छं-पसो-पण्हो-यसा-पण्हा-ओदवापयोः अवपूर्वअपपूर्वयोर्वाओत्वंभवति-ओहासो-अ
 वहासो-ओहारो-अवहारो-असरिअं-अवससिअं-ओगअं-अवगअं-इत्यादि-तत्त्वयोर्दोतणो-वेतिनिष्ठत्वं-तत्त्वप्रत्ययत्व
 प्रत्यययोर्यथासंख्यंदातणादेशोभवतः। पीणादा-उण्हदा-पीअतणं-सीअतणं-पीनता-उष्मता-पीनत्वं-उष्मत्वशीतत्वं-मित्या
 दि-। त्वाकुणः। त्वाप्रत्ययस्यकुणइत्ययमादेशोभवति-होकुणः-जेकुण-पमोकुण-सोकुण-दाकुण-भूत्वा-जित्वा-प्रमुक्त्वा-सुत्वा
 दत्वा-कृत्वाइत्यादि-इअत्यपञ्च-एवप्रप्रत्ययस्यइअआदेशः स्यात्-चकाशत्त्वाप्रत्ययस्यापि-विहसिअ-पठिअ-विहस्य-पा
 ठय-कोपिदुआदेशः। तेनगाहुअ-गत्वा-कहुअ-कृत्वा-तणाइरशीले-शीलेयः-तणाप्रत्ययः तस्यइरइत्ययमादेशोभवति-भ्रमण
 शीलेभमिरे-गमनशीले-गमिरे-हसनशीले-हसिरे-दाणशीले-दाणिरे-इत्यादि-आखिधोधात्वनेतामतुपः। आलुद्धतुद्धतुआ
 लवतइतइत्येतेसमादेशाभवन्ति-मतुपः स्थाने-आलुतावत्-ईसालु-णिदातु-ईर्षावान्-निद्रावान्-इत्यादि-इध्व-मात्नाइध्वो-पाइध्वो-

मात्मावान्. पादवान्. इत्यादि. उद्ध. विआउद्धो. सीउद्धो. विकारवान्. शीलवान्. इत्यादि. आल. सदालो. जंघालो. शब्दवान्. जंघा
 वान्. इत्यादि. वन. धणवन्तो. जोवणवन्तो. धनवान्. यौवनवान्. इत्यादि. इज. रोसाइतो. पाठाइतो. रोषवान्. प्राणावान्. इत्यादि. य
 थादर्शनमेतेप्रयोक्तव्यानसर्वेसर्वत्र. विद्युत्पीतादिभ्योऽलः. विद्युत्पीतादिभ्यः परतः स्वार्थेऽलप्रत्ययोभवति. विज्ज. विज्जुली. पीअं.
 पीअलं. सामो. सामलो. दीहो. दीहलो. सीअं. सीअलं. इत्यादि. करेणवांरणोस्थितिपरिहृतिः. करेणुशब्दे भरेणकारयोः स्थि
 तिपरिहृतिर्भवति. कणोरू. पुंसिनभवति. वृहस्पतोवहोर्मज्जी. वृहस्पतिशब्देवकारहकारयो र्यथासंख्यंमकारंजकारौभवतः. मिअं ज
 प्यइ. मलिननेलिनोरिलोवा. मलिनशब्दे लिकारनकारयोरिलइत्येतावादेशौभवतः. मइलो. मलिणं. गृहेशोअपतो. गृहशब्दे
 घरइत्ययमादेशोभवति. अपतो. पतिशब्दे परतो नभवतीत्यर्थः. घरं. अपतावितिकिं. गृहवदे. दाढादयो बहुलं. दाढाइत्येवमादयः श
 ब्दावहुलं निपात्यंते. दंष्ट्रादिषु. दाढा. इदानी. शण्डिहं. इहिवा. धूआ. धोत्रं. धरुद्धिअं. मंडूके. मंडूरो. गहो. णिहिणलं. उत्पले. कंदो
 दं. गोदावरी. गोला. प्रतूषो. गोसो. कांते. ललहो. केवले. ठावर. कर्कयां. बालुकी. ललाटे. लइलं. चिंतायां. तति. इत्यादिदेशीयप्र
 कृतिनिपातनात्सिद्धं. यद्ध्रस्वणोननोपयन्नंदृश्यते. इति श्रीवररुचिमिश्रकृतप्राकृतप्रकाशे मनोरमायां च नौकतुर्थः परिच्छेदः
 अतओत्तोः. अकाशंतात्त्विकान्तरस्यसोः स्थानेओत्तंभवति. वछो. वसहो. पुरिसो. विप्यो. वृषः. वृषभः. पुरुषः. विप्रः. इत्यादि. जस्स

१२ सोर्लोपः। अत इत्यनुवर्तते। अकारांतस्यानंतरं योजस्रशसोतयोर्लोपोभवति। जस्र-वच्चासोर्हन्ति-वसहाकीर्ति-वसाःशोभन्ते। व-
 षभाःक्रीडन्ति-इत्यादि-पासु-वच्चे-उवह-वसहे-वचह-वृक्षानपश्यत-वषभानरुजतइत्यादि-जसि-जस्रशस्र-स्यासुदीर्घेति
 दीर्घत्वेकतेपश्चाज्जस्रशसोर्लोपः। प्राप्ति-एवसुप्यति-इ-सोर्लित्येकतेपश्चातरशलोसोलेपिः। अतोअमः। अकारांतस्यशब्द
 स्यानंतरं योअमजस्याकारस्यलोपोभवति। ततोमोविंदुधितिमकारस्यविंदुः। वच्छं-पेच्छह-पुरिसंपेच्छह-वृक्षंपश्यत-पुरुषंपश्यत-टा
 मोर्णः। अकारांतशब्दस्यानंतरं टाआमइत्येतयोः स्थानेणकारोभवति। टा-वच्छिणामणिज्जइ-पुरिसेणकअं-वृक्षेणभण्यते-
 पुरुषेणकृतं-इत्यादि-एवसुप्यति-इ-सोर्लित्येत्वं-आमा-वच्छाणपुष्यं-पुरिसाणधणं-वृक्षाणापुष्यं-पुरुषाणांधनं-इत्यादि-ज
 स्रशस्र-स्यासुदीर्घइतिदीर्घः। भिसोर्हि-शब्दस्यानंतरं भिसोर्हिभवति। वच्छेहिं-अच्छिज्जइ-पुरुसेहिं-भाणिअं-वृक्षेःस्त्रीयते
 पुरुषेःभाणितं-इत्यादि-पूर्ववदेत्वं-इ-सेशरोडुहयः। शब्दस्यातो नंतरस्यइ-सेःस्थानेआरोडुहिइत्येतेआदेशाभवन्ति-वच्छा-
 पुष्यं-वच्छादो-पदिदो-वच्छाडु-गालिदं-वच्छाहि-उरीणो-वृक्षापुष्य-वृक्षाप्यतितः। वृक्षाद्रलितं-वृक्षात्उडीनः। दीर्घःपूर्वव
 त-भासोर्हितोसुंजो-अतो नंतरस्यभ्यस्रःस्थानेर्हितोसुंजोइत्येतावादेशोभवतः। पंचमीवहुवचनपरं-वच्छाहितो-विरमइ-
 वच्छासुंजो-अवरुहइ-वृक्षेभ्योविरमति-वृक्षेभ्योअवरोहति-इत्यादि-एवसुपीतिचकारिणदीर्घः। स्सोइसः। अतो नंतर

स्पडः सः स्थाने स्सद्वयमादेशो भवति वक्षस्स पुष्पः पुरिसस्स धणः द्रुमादि द्रुवचतुर्थ्याः षष्ठीति सर्वत्र चतुर्थी स्थाने षष्ठी विभक्तिबोधव्यानेन व
 क्षाणजलंदेहि पुरिसस्स देहिगामं विष्णाणं सोमं देद्रः वक्षायजलं देहि पुरुषाय ददादिग्रामं विप्रैः स्वर्णददादि द्रुमादिरेभि
 अतो नंतरस्य समम्याडेः स्थाने एमिद्रयेतावादेशो भवतः कचित् उरसिड योर्लोप इत्यकारलोपः वक्षेति ओवाणरो वक्षमिहेति फ
 लादं वक्षे स्थितो वा नरः वक्षे भवति फलादं न्यादि सुयः सुः अतो नंतरस्य सुयः सुरादेशो भवति वक्षे सुचिह्नं इकु सुमं पुरिससु चिह्नं
 रद्विज्जा वक्षेषु तिष्ठति कु सुमं पुरुषेषु तिष्ठति विद्यादित्यादि एव सुपीत्येवं पूर्वजंतु द्विवचने वक्षा वक्षो द्वितीया वक्षे वक्षो तृतीया
 वक्षे हि वक्षभ्यां चतुर्थी वक्षाणां वक्षाम्पां पंचमी वक्षा हिंतो वक्षा संतो वक्षाम्पां षष्ठी वक्षाणा वक्षयोः सप्तमी वक्षे सु वक्षयोः जस
 प्रासडः स्यां सुदीर्घः जस प्रासडः स आम् इत्येतेषु अतो दीर्घो भवति जस वक्षा प्रास वक्षे आमा वक्षाणा एव सुय्यडि उ सोः अतः अकार
 स्य एत्वं भवति सुपि विभक्तौ परतः चकश दीर्घो भवति वक्षे वक्षान् वक्षेणो वक्षेणा वक्षे हि वक्षैः वक्षे सु वक्षेषु वक्षा हिंतो वक्षेभ्यः अडि उ सो
 रिति किं वक्षमि वक्षस्स वक्षे वक्षस्य क्वचित् उरसिड योर्लोपः अतः उरसिडि इत्येतयोः परतः कापिलोपः वक्षा वक्षा रो आगदो वक्षान्
 आगतः वक्षेति अं वक्षे स्थितं यामोर्लोपः अतो नंतरं क्वचित् हा अमोर्लोपः स्यात् वक्षेणा वक्षेणा वक्षं वक्षं एवं विप्र वेद सूर्य इंद्र रुद्र
 प्रभृतयो अकारं तावो धव्याः इदुतोर्ज सश सोर्गो इकां रांत उकां रांत योः परतः जसः प्रासः स्थाने णो रूपयमादेशो भवति अणीणो पेक्षह

१२ वाङ्मो. पेक्षह. अग्नीन्. पण्यत. वायन्. पण्यत. जसउच्चयत्वंवा. इदुत्तरयोर्जसस्थानेत्वंभवति. इदुतोः ईत्वंमत्वंचवाणोपि. अग्नीउ. वाङ्मो.
उ. अग्नयः. वायवः. पक्षे. आगिणो. वाङ्मो. टाणा. इदुत्तरयोः घाविभक्तेः. णादुत्तरयोर्मादेशोभवति. आगिणा. वाङ्मो. अग्निना. वा
युना. सुभिससुसुदीर्घः. इदुतोः सुभिसः सुपदितेतेषुदीर्घोभवति. सु. अग्नी. वाङ्मो. भिस. अग्नीहिं. वाङ्मो. सुप. अग्नीसु. वाङ्मो. अग्निः.
वायुः. अग्निभिः. वायुभिः. अग्निषु. वायुषु. बहुलग्रहणात्कुत्रापि दीर्घत्वंनास्ति. तेनप्रथमेकवचने. इहिं. महुं. हरिं. वहुं. सोर्विदुर्नपुंसके.
एवं. एवि. कवि. हवि. वन्दि. वलि. अञ्जलि. विधि. निधि. प्रभतयः इकाशंताः. तथा. नरु. गुरु. विधुविष्म. जिष्म. रेणु. वस्तु. प्रमुहेतुसेतु. ऋतु. म
धु. शंभु. सिंधु. प्रभतयउकाशंताः. तथा. विद्धि. सिद्धि. गति. बुद्धि. पद्धति. प्रभतयः क्विप्प्रत्ययांताः. स्त्रियांजससासोरुदोतोः. स्त्रियांवर्तमानयो
र्जससासोस्थानेत्तत्तत्तद्व्याजावादेशोभवतः. आर्दुकाशंतेषु. जसि. मालाउ. मालाओ. णार्दु. णार्दुओ. वहुउ. वहुओ. मालाः. नद्यः. वध्वः.
शासिच. मालाउ. मालाओ. णार्दु. णार्दुओ. वहुउ. वहुओ. मालाः. नदीः. वध्वः. अमिह्रस्वः. स्त्रियांअभियरतोह्रस्वोभवति. मालं. णार्दु. वहुं. मा
लानदी. वध्वं. टाउ. सिउ. सुडीनामिदेददातः. टाउ. सिउ. सुउ. इत्येतेषांस्थाने. स्त्रियांविषयेनित्यंइत् इत् अत् आत् इत्येते आदेशाभवन्ति. अत्रउ. सयह
णात्तरे. ग्रहणं. टा. णार्दु. णार्दु. णार्दु. णार्दु. णार्दु. णार्दु. एवं. टाउ. सिउ. सुउ. इ. वचनेषुचत्वारिचत्वारिरूपाणिभवन्ति. नद्या. नद्ये. नद्यागद्या. नद्या.
एवं. वहुइ. वहुए. वहुअ. वहुआ. वध्वा. वध्वे. वध्वाः. वध्वाः. वध्वाः. एवं. मही. लक्ष्मी. श्री. वाणी. गोपी. गोरी. पुवती. तरुणी. हस्तिनी. हरिणी. धरणी. शो

णीपयस्विनी-प्रभतयईकाशंताः स्त्रीलिङ्गाः वधूचमूचम्प्रभतयकुकाशंतावोद्धव्याः॥सिद्धि-वुद्धिप्रभतयः शक्तिप्रत्ययांधावोद्धव्याः॥नो
 तोः दातो-पूर्वस्वबाधः॥आत्आकाशंतात्तासिद्ध-सुमीनामिदेतददातदत्पत्रयेचत्तारआदेशास्तेषुअत्आत्तदयेतो नभवतः॥माला
 इ-मालाए-मालाद-मालाद-मालाए-मालाद-मालाए-मालाद-मालाए-मालाया-मालाये-मालायाः-मालायाः-मालायां-एवं-दोला
 जाया-माया-दया-प्रभा-स्यर्धा-आज्ञा-स्वदना-इत्यादय आवंताः॥आदीतोवहुलं-स्त्रियामाकाशंतादातोस्थानेअत्तदत्तयेतावादे
 प्रोभवतः॥सहमाणा-सहमाणी-यत्तकिमः॥वहुलमित्यनुवर्तते-यदतदकिमदयेतेषुशब्देषुपरतः अतस्थानेइत्ययमादेशोभवति
 स्त्रियामित्यनुवर्तते-प्रथमेकवचनवर्ज-आशदेशश्चवहुलग्रहणात्-जीए-तीए-कीए-जीहिं-तीहिं-कीहिंपसे-जाए-ताए-काए-जा
 हिं-ताहिं-काहिं-पस्याः-कस्याः॥अंत्यस्यहलइतिदकारलोपः॥किमः-कः-इतिकः-इज्जस्ससोदीर्घश्च॥नपुंसकेवर्तमानयोर्जसूषासदित्येतयो
 स्थानेइत्तदित्ययमादेशोभवति-दीर्घश्च-वणाई-दहीइ-महई-हवीइ-वनानि-दधीनि-मधनि-हवींषि-सोर्विदुर्नपुंसके-नपुंसकेवर्तमानस्य
 सोर्विदुर्भवति-वणं-धणं-दहिं-हविं-जोरं-वन-धनं-दधि-मधु-हविः-ज्योतिः॥अंत्यस्यहलइतिसलोपः॥नामंत्रणसोरोत्तदीर्घविंदवः॥आ
 मंत्रणोगम्यमानेसोशेत्तदीर्घविंदवोनभवति-अतओत्सोरितिप्राप्ते-हेवत्स॥हेपुरिस-हेवत्स-हेपुरुषइत्यादि-सुभिससुसुदीर्घइतिदी
 र्घप्राप्ते-हेअग्नि-हेवाउ-हेविहि-हेसाहु-हेअग्ने-हेवायो-हेविधे-हेसाधोइत्यादि-सोर्विदुर्नपुंसकेइत्यनेनविंदोप्राप्ते-हेवण-हेदहि-हेमहु-इत्या

दिस्त्रियामातएतस्त्रियामामंत्रणेआतएतंभवतिहेमालेहेसालेहेमालेहेसालेअंत्यस्यहलइतिशोर्लोपःईदतोईस्वःईदतोस्त्रियां
 ह्रस्वोभवतिहेणइहेवहुहेनदीहेवधःसंवोधनेहेभोस्थानेहेहोनियात्पेतेतेनहेतेअहेधम्मभोकम्मभोमाएहेतेजःहेधर्मभोकर्म
 भोमातरित्यादिऋजआरसापिऋकारांतरादेऋकारस्यसुपिविभक्तौपरतःआरइत्ययमादेशोभवतिभतएदेतावत्भतारोभ
 तारंभतारेभतारेणभतारेहिंभतारस्सभतारणभतारदोभतारडभतारहिभतारहिंतोभतारसुंभतारस्सभतार
 णभतारंमिभतारेभतारेभतारेसुआमंत्रणेहेभतारएवंप्रशास्तकतनसमातभ्रातप्रभतयोएतेनतनतनप्रत्ययांतावोध
 व्याःउणजस्रशस्रयाडसिडस्रुवाऋकारांतरस्यजस्रशस्रयाडसिडसुएषुपरनोउणइत्ययमादेशोभवतिवाजसाभनुणोटाभनुणा
 डसिभनुणोडस्रभनुणोपक्षेत्रदाहतमेवमातुरातमातसंवंधिनऋकारस्याकारोभवतितलोपःमाआमाआमाआउमाअंमा
 आउमाआइमाआएमाआहिंमाआइमाआएमाआणंमाआइमाआएमाआहिंतोमाआसुंतोमाआइमाआएमाआणं
 माआइमाआएमाआसुहेमाएवितभ्रातजामादृणमरःपित्रादीनांसुपिपरतःऋजस्थानेअशदेशोभवतिआरायवादःपिअरो
 पिअरंपिअरेणपिअशरोपिअरस्सपिअरंमिएवंमाअरोजामाअरोआचसौपित्रादीनांसोपरतःआआदेशोभवतिचकारा
 त्अरश्चपिआपिअरोभाआभाअरोजामाआजामाअरोराजःराजनशब्दस्याकारस्यात्राआआमंत्रणेविंदुर्वराजनशब्द

स्य अन्यस्य नातशब्दस्य च आमंत्रणो सोर्विदुर्वा स्यात्-हेरा अं-हेरा अ-जस्रशस्र-सांणो-जस्रशस्र-स्रइत्येतेषां स्थाने राजनशब्दस्य णो
 भवति-वेत्तनुवर्तते-जसि-राआणो-राआ-शसि-राआणो-राण-उ-स-राआणो-अस्याटाणा-राज्ञः-टाणादेशः-इकाशदेशश्च-राइ
 णा-राणा-उ-स-स्यद्वित्वं जलोपोवा-राज्ञः-उत्तरस्य-स्यादेशस्य च द्वित्वं स्यात्-विकल्पेन जलोपो-रसो-राइणो-राणा-राइणा-इत्तम
 द्वित्वे-वेति निवृत्तं-इ-स्यादेशस्य टादेशस्य च राज्ञो अद्वित्वपक्षे इत्वं स्यात्-राइणो-घणं-राइणा-कअं-घक्षेरसो-घणं-रस्माकअं-णोण
 योशद-सि-णोणयोपरतो-राज्ञः-आत्वं स्यात्-राआणो-हसंति-राआणो-पेत्तह-अउ-सीति किं-राइणोघणं-भवत्-भगवतोरात्वं
 भवत्-भगवत्शब्दयोरात्वं विधीयते-भवा-कुण्ड-भअवा-कुण्ड-भवानकरोति-भगवान्-करोति-संबोधने-हेभवं-हेभअवं-हेभगवन-ज
 स्रशस्रनांदा-एषांदा स्यात्-भवदा-हसंति-भवदाकअं-उ-स्र-स्योर्दो-उ-स्र-स्योर्दो स्यात्-भवदो-भवदो-घणं-एवं भगवत्त्व-इत्तद्वित्व
 वर्जराजन्यदनादेशो-आत्मनशब्दस्यानादेशपक्षे इत्तद्वित्वे वर्जइत्वा राजनवरकार्यं भवति-अप्या-अप्याणो-अजाववा-आत्मनः-पक्षे अ
 नादेशः-अजा-अजाणो-आत्मनः-अप्याणोवा-आत्मनः-शब्दस्य अप्याण इत्ययमादेशोवा-सुपिपरतः-अप्याणो-सोपरं-अप्या-अप्या
 णो-अप्याणं-अप्याणे-अप्याणेण-अप्याणेहिं-अप्याणस्स-अप्याणाण-अप्याणादो-अप्याणाहिं-अप्याणासुं-अप्याण
 स्स-अप्याणाण-अप्याणमि-अप्याणेसु-पक्षे-अप्या-अप्या-अप्यं-अप्ये-अप्यणा-अप्याण-अप्यादो-अप्यासुं-अप्यणे-अप्या

णा. अपमि. अये. अयेसु. हेआपाण. हेअयं. ब्रह्माद्यामवत्. ब्रह्माद्याः शब्दालक्षणांनुसारेणात्मशब्दवत्साध्याभवन्ति. व
 ह्माणो. युगम. जुआणो. अण्ठा. अण्ठाणो. ब्रह्महा. ब्रह्माणो. इत्यादयो लक्षणांनुसारेणावगंतव्याः. इति श्रीमिष्य श्रीवररुचि
 कृते प्राकृतप्रकाशे मनोरमायां ह्रौ. पंचमः परिच्छेदः. अथ सर्वनामवक्ष्यति. सर्वादेर्जस एतं. सर्वादेरुत्तरस्य जस एतं भवति.
 सवे. जे. ते. के. विस्से. कदरे. इदरे. एके. परे. अवरे. एके. इत्यादि. ते. सिंमिष्याः. ते. समये कवचनस्य सर्वादेपरस्य स्थाने सिंमि
 ष्यइत्येते आदेशा भवन्ति. सवसिं. सवमि. सवय. सर्वस्मिन्. सर्वत्र. सर्वथा. इत्यादि. इदमेतत् किंयत्तद्व्याख्यातवा. इदमशतद्वकि
 मयत्तत् एभ्य उत्तरेभ्यस्त्वतीयेकवचनेदणादेशो भवति वा. इमिणा. इदिणा. कइणा. जइणा. तइणा येसु इमेण. एतेण. केण. जे
 णतेण. आमएसिं. वेत्तनुवर्तते. इदमादिभ्यः उत्तरस्य आमएसिमित्ययमादेशः. इमोसिं. इमाणं. इदेसिं. इदाणं. केसिं. काण.
 जेसिं. जाण. तेसिं. ताण. स्त्रीसिं गोप्येतानिरूपाणिकासि. एतासिं. कासिं. जासिं. तासिं. एषां. एतेषां. केषां. येषां तेषां मित्यादि. किंयत्तद्व्योऽ.
 सआसः. किमयद्वभ्यः उत्तरस्य उ. सआसादेशस्यात्वा. कास. कस्स. जास. जस्स तास. तस्स. उ. स. स्सासो. इकाशंतेभ्यः आकारांते
 भ्यश्चस्त्रियां किमादिभ्य उत्तरस्य उ. स. स्सासो इत्यादेशो भवतः. इदेददात्तश्च भवति. किस्सा. कीसो. कीइ. कीए. कीअ. कीआ. जिस्सा. जी
 सो. जीइ. जीए. जीअ. जीआ. तिस्सा. तीसो. तीइ. तीए. तीअ. तीआ. उ. सग्रहणेन च. उ. सिडि. ग्रहणं. एवंते. उ. सिडि. वचनेषु बोद्धव्यं. उ. हि.

किमादिभ्यः उत्तरस्य उः स्थाने हिं इत्ययमादेशो भवति कहिं कस्मिं कस्मिं कथं जहिं जस्मिं जामि जश्च जहिं तस्मिं तामि तश्च आहे
 आ इकौ काले किमादिभ्यः काले आहे इ आ इयेतावादेशो भवतः धा काहे कइआ जाहे जइआ ताहे तइआ कहिमित्यादयोपि कदायदा
 तदा नोदोः सेः किमादिभ्यः उत्तरस्य उः स्थाने नोदो इयेतावादेशो भवतः कतो कदो जतो जदो ततो तदो कस्मात् यस्मात् तस्मात्
 तदश्च तदुत्तरस्य उः उकाशदेशः चकाशत्पर्ववत् तउ ततो तदो इ सासे वेत्यनुवर्तते तदोः सासहसे इत्ययमादेशो भवति यस्ते
 यथाप्राप्तं से तस्मिन् स्त्रियामपि से तिस्सा इ स्रग्रहणे नः सिग्रहणं से ततो आमासिं तदआमासहसिं इत्ययमादेशो भवति सिं ताण
 किमः कः किंशब्दस्य सुपिपरतः कादेशः को के कं के केण केहिं इत्यादि इदमदमः इदंशब्दस्य सुपिपरतः इमादेशः इमो इमे इमं इमे
 इमेण इमेहिं इत्यादि अन्यत्रांत्यस्य हल इति यदा दो लोपः सस्सिमो रहा सस्सिमोः परतः इदमः अइत्ययमादेशो भवति वा अस्स
 इमस्स अस्मिं इमस्मिं इदेनहः इदमोदकारेण सह उः स्थाने हकारादेशो भवति इह नयः इदमः परस्य उः स्थाने ह्यादेशो न भ
 वति उः स्मिं मि ह्या इति प्राप्ते निषेधो भवति अस्मिं इमस्मिं इममि नयुंसके स्वमो रिदमिणामिणमो नयुंसकलिं गो इदमः स्था
 ने सविभक्तिकस्य इदं इणं इणमो एते आदेशा भवन्ति इदं इणं इणमो घणं एतदः शोशत्वं वा एतच्छब्दस्य सोसेत्वं परतः ओ
 लं भवति नित्ये प्राप्ते विकल्प्यते एतो एदादो एदाहिं तातोश्च तदः स्थाने उः सिपरतः सविभक्तिकस्य तातो निपात्यते तातो तस्मा

१६ ततः॥ नोऽयं योऽस्तीर्णः एतदस्तकारस्य तोऽयं योः परतो लोपा भवति. एतो. एत्थ. एतस्मात्. एतत्र. तदेतरोः सः सावनपुंसके. तदेतदनयो
स्तकारस्य सकारो भवति. सोऽपुरिसो. सामिहिला. एसा. एसो. एसा. स्त्रियामादित्यात्. अनपुंसक इति किं. तंधणं. एदंधणं. अदसोरोः मः
अदसोदकारस्य सुपि परतो मूर्त्ययमादेशो भवति. अमपुःरिसो. अमपुःरिसा. अमुणापुःरिसेसा. इत्यादिवापुशब्दवत्. अममिहिला.
अमूत्र. मिहिलाउ. वधूशब्दवत्. अमं. अमूद्रवणादं ह्रस्वसो. अदसोदकारस्य सोऽपरे हकाशदेशो भवति. अहपुःरिसो. अहमिहिला. अ
हंधणं. हकाशदेशो यमोत्पत्तिर्विदुर्न त्रिष्वपि लिंगेषु यस्माद्वाधते. प्रथमैकवचने. पदस्य. अधिकारीयं. आशब्दविधानाद्यदितुर्ध्वमुनुक्त
मिथ्यामस्त्यपदस्य भवति. तीत्येते द्वेदितव्यं. तच्च तत्रैवोदाहरिष्यामः. पुष्पदन्तं तुमं. सावित्येव. युष्मदः पदस्य साविभक्तिः कस्य स्थाने सोऽयतः
तंतुमंदयेतावादेशो भवतः. तंश आ. तुमंश आ. तंशजा. तुंचामि. साविति निवृत्तं. पुष्पदः पदस्य अमि परतः. तंदत्ययमादेशो भवति. चकाशत्तं
तुमश्च. तुंयेछामि. तंयेछामि. तुमंयेछामि. तंयेछामि. तुस्सोतुस्सेजसि. युष्मदः पदस्य जसितुस्सोतुस्सेदयेतावादेशो भवतः. तुस्सो. आग
दा. तुस्से. आगदा. पूयमागताः. वोचशासि. युष्मदः पदस्य शासि विषये वोदत्ययमादेशः. चकाशत्तुस्सोतुस्सेचभवतः. वोयेछामि. तुस्सोयेछामि.
तुस्सेयेछामि. युष्मानयेछामि. टाउयोस्तदत एतुम एतुमे. युष्मदः पदस्य टाउ. इत्येतयोः परतः. तदत एतुम एतुमे इत्येते आदेशा भवन्ति. टा. तद
कअं. तएकअं. तुमएकअं. तुमेकअं. डि. तदठिअं. तएठिअं. तुमएठिअं. तुमेठिअं. त्वयाकृतं त्वयस्थितं. उ. सितुमोतुहतुस्सतुस्तुस्माः. पु

षदः पदस्यसितुमोतुस्सतुह्यतुम्मदत्तेते आदेशाभवन्ति तुमोपअं तुह्यअं तुस्सपअं तुह्यपअं तुम्मपअं तवपदमिति आदि चतेदे
 आदि चतेदे आदि तिटा मात्रग्रहणं चकारात्तच्छी युष्मदः पदस्यटाः सोः तदेदत्तेतावादेशोभवत् तातेकअं देकअं उः सि तेधणं दे
 धणं त्वयाकृतं तवधनं तुमाइच युष्मदः पदस्य आपिपरतः तुमाइइत्यादेशोभवति टा तुमाइकअं त्वयाकृतं चकारात्तच्छीच तुमा
 इधणं तवधनं तुस्सेहिंतुस्सेहिंतुम्मेहिंमिसि युष्मदः पदस्यभिसिपरतः तुस्सेहिंतुस्सेहिंतुम्मेहिंरते आदेशाभवन्ति तुस्सेहिंकअं यु
 ष्माभिः कृतं उः सोततोतइतोतुमाइतुमाइतुमाइयः युष्मदः पदस्यउः सोपरतः ततोतइतोतुमाइतुमाइतुमाइरते आदेशाभवन्ति ततो
 आगदो तइतो आगदोतुमाइ आगदो तुमाइ आगदो तुमाइ आगदो तत् आगतः तुह्याहिंतोतुह्यासुंतोभ्यसि युष्मदः पदस्यपंच
 मीवहुवचनेभ्यसिपरतः तुह्याहिंतोतुह्यासुंतोभ्यसि युष्मदः पदस्यपंचमीवहुवचनेभ्यसिपरतः तुह्याहिंतोतुह्यासुंतोइत्येतावादेशोभव
 तः तुह्याहिंतो तह्यासुंतो युष्मत् वेतेतुस्साणं तुह्याणामामी युष्मदः पदस्यआमिपरतोवेतेतुस्साणं तुह्याणं रते आदेशाभवन्ति बोध
 णं तुस्साणंधणं तुह्याणंधणं युष्माकंधनमिति ओतुम्ममिवा युष्मदः पदस्यओपरतः तुम्ममिइत्ययमादेशोभवति तुम्ममिठिअं च
 कारात्तच्छीअं तुमरठिअं तुमेठिअं त्वदस्थितं तुस्सेसुतुस्सेसुसुवि युष्मदः पदस्यसुपिपरतः तुस्सेसुतुस्सेसुइत्येतावादेशोभवत्
 तुस्सेसुठिअं तुस्सेसुठिअं युष्मासुस्थितमिति अस्मदौहमहमहअसौ अस्मदः पदस्यसौपरतः हंअहंअहअं रते आदेशाभवन्ति हं

४ अस्मान्प्रेक्ष्य गोपसि अस्मदः पदस्य षासि परतः णोदययमादेशः ॥ णोपेच्छ ४

११ पुरिसोः अहंपुरिसो अहंयुरिसो अहंपुरुषः ॥ अहंमिचामि सावित्येव अस्मदः पदस्य सौ परतः अहंमिदित्ययमादेशो भवति अहंमिका
रंमि अहंकरोमि चकारात् अमिद्वितीयायामपि अहंप्यादेशः ॥ अहंमिपेच्छ मां प्रेक्षते मंमम अमीत्यनुवर्तते अस्मदः पदस्य अ
मिपरतो मंममंरुतेतावादेशो भवतः ॥ मंयेच्छ मंयेच्छ मां प्रेक्षस्व इति अस्तेजस्वसोः ॥ अस्मदः पदस्य जस्वसोः परतः अस्तेजस्वयमा
देशो भवति अस्ते आगदा वयमागताः अयेयेच्छ अस्मान्प्रेक्ष्य आदि मेममाद् अस्मदः पदस्य आदि परतो मेममाद् इत्येता
वादेशो भवतः मेक अं ममादक अं मया कृतमिति ॥ औचमद्मश् ॥ आदीत्यनुवर्तते चकारात् तृतीयायां च अस्मदः पदस्य डि परतो म
द्मश् इत्येतावादेशो भवतः ॥ मद्क अं मश्क अं मया कृतं मद्दि अं मश्दि अं मद्स्थितं अस्ते हिंभिसि अस्मदः पदस्य भिसि
परतो अस्ते हिंभ्यादेशो भवति अस्ते हिं क अं अस्माभिः कृतं मनोमदनो ममादो ममाद् ममादिह सौ अस्मदः पदस्य इ सौ परतः
मनोमदनो ममादो ममाद् ममादिह इत्येते आदेशा भवन्ति मनोगदो मदनोगदो ममादोगदो ममाद्गदो ममादिगदो मनोगदः ॥ अस्मा
हिंतो अस्मासुतो भ्यासि अस्मदः पदस्य पंचमी बहुवचनेभ्यासि परतः अस्माहिंतो अस्माहिंतो अस्मासुतो इत्येतावादेशो भवतः ॥ अस्माहिं
तो अस्मासुतो अस्मात् मेमममहमस्स इति ॥ सि अस्मदः पदस्य इ सि परतो मेमममहमस्स इत्येते आदेशा भवन्ति मेधयं ममधयं
महधयं मस्सधयं ममधन मस्साणो हल अस्माणा अस्ते आमि अस्मदः पदस्य आमि परतो मस्साणो अल अस्माणा अस्ते इत्ये

ते आदेशा भवन्ति मस्सा णोधणं अहधणं अह्मा णधणं अह्नेधणं अस्माकंधनं मम मिज्जे अस्मदः पदस्पडो परतः मम मि
इत्ययमादेशो भवति मम मिठि अं मापे स्थितं अह्ने सुं सुपि अस्मदः पदस्प सुपि परतः अह्ने सुं इत्ययमादेशो भवति अह्ने सुं
अं जस्मा सु स्थितं यषो पदस्पे त्यधिकारः सविभक्ति कं दर्शयति देहं पदस्पे ति निवृत्तं सुयीति वर्तते द्विशब्द स्प सुपि परतो दो इत्य
यमादेशो भवति दो हिं द्वाभ्यां दो णं द्वाभ्यां दो हिं तो दो सुं तो द्वाभ्यां दो णं द्वयोः दो सु द्वयोः त्री ती त्रिशब्द स्प सुपि परतः ती इत्ययमा
देशः ती हिं त्रिभिः ती हिं तो त्रिभ्यः ती णं त्री णं ती सु त्रिषु गति स्मिज स्रश सभ्यां त्रिशब्द स्प ज स्रश सभ्यां सह ति स्मि इत्ययमादे
शः ति स्मि आगदा त्रय आगताः ति स्मि ये छ ह त्री न प्रेक्षस्व स्त्रियामपि देहं वेदो णि वा द्विशब्द स्प ज स्रश सभ्यां सह ह वेदो णि इ
त्येतावादेशो भवतः इवे पुरि सा दो णि पुरि सा कु णं ति दो इवे पुरि से ये छ ह दो णि पुरि से ये छ चतुरः चत्तारो चत्तारि चतुरशब्द स्प
ज स्रश सभ्यां सह चत्तारो चत्तारि इत्येतावादेशो भवतः चत्तारो पुरि सा चत्तारि पुरि सा चत्तारः पुरुषाः चत्तारो पुरि ये छ चतुरः पुरुषा
न प्रेक्षस्व एते द्विचतुरशब्दा स्त्री लिंगे षु समानाः त्रिंसादौ रेफतकार्यो र्लोपः तन चकु हिं चकु हिं तो चकु सुं तो एवामामो हं एषां द्वि त्रि
चतुरशब्दानां आ मस्या ने हं इत्ययमादेशो भवति दो हं ति हं चउ हं द्वयोः त्रया णां चतु णां सर्व विश्व पर अपर ए करत एत म कत र कत
म अन्य अन्यतम पूर्व दक्षिण उ न र अल्प द्वितीय तृतीया किं प्रभ तयः सर्वादि ग णाः किं शब्द वत् शेषो अदंत वत् शेषः सुविभक्ति षु अदंत वत् भ

वति. अकारांतादि सोहिं इत्यादेश उक्तः सत्यादेशः आइइउऊइकारांतादपि भवति त्वर्थः तेन मालाहिं. अग्नीहिं. णरेहिं. वाऊहिं. वडूहिं. सिद्धीहिं. तिहिं. चऊहिं. दोहिं. एवं सर्वेष्वन्ताधिकारादेशेषु आकारादीनां परे अन्ताधिकाशदेशा भवन्ति. अग्निस्सि. वाउस्सि. अग्नीदो. वाऊदो. अग्निमि. वाउमि. इत्यादि. नडि. उ. स्पोरेदातो चरकाराद्यन्तानां डिउ स्पोरदन्तवत्स्वात्वेन भवतः। चकाराभिसिच. अग्निमि. वाउमि. अग्नीदो. वाऊदो. अग्नीहिं. वाऊहिं. आभ्यासि. भ्यासि परतो अदन्तवदात्वं न भवति. इकाराद्यन्तानां परतः अग्नीहिं तो. वाऊहिं तो इत्यादि. नतु ध्याः षष्ठी. प्राक्स्यान्तरं चतुर्थी स्याने षष्ठी विभक्तिर्भवति. ब्रह्मणस्स देहि. ब्रह्माणां देहीत्यादि. द्विवचनस्य बहुवचनं. सर्वासां विभक्तीनां सुयांतिङां च द्विवचनस्य बहुवचनं प्रयोक्तव्यं. वक्ष्य. वक्षो. वळे. वक्षो. वळेहि. वक्ष्माभ्यां. वक्ष्माहिं तो. वक्ष्माभ्यां. वक्ष्माणां. वक्ष्यो. वळेसु. वक्ष्योः तत्समास्तेषु न विकारः उक्तलक्षणवशाद्येषु येषु विकारेण दृश्यते ते ते शब्दाः प्राकृतसमाबोद्धव्याः। यथा. पु. रंदर. सुंदर. कंदर. अरविंद. गोविंद. शंकर. हर. वर. दर. कर. श्वर. गण. रण. पण. गुण. अवल. तरल. विमल. कुंजर. मंगल. हरिहर. कच. मंडल. कुंडल. मासहास. त्रास. भीम. मंग. तुंग. आरंभ. संकर. वीर. धीर. मंजुल. वंजुल. मुंड. चंड. हरिकरि. मुरारि. पुरारि. कलि. केलि. अशोत. शोत. तरुवरु. वेणुरेणु. इंद. विंद. कशीदंती. कमल. जलज. सरोरुह. सलिल. कीलाल. दोह. मोह. मालाशमा. धालीला. तरुणी. हरिणी. विशहिणी प्रभृतयः। शब्दा अविरुता भवन्ति. इती श्री. मिश्र श्रीवररुचिहते प्राकृतप्रकाशे मनोरमायां हनो धवः

परिच्छेदः। अथ तिङ् विभक्तिं वक्ष्यामः। तति पोरिदेतो। तति पदत्तेतयोरेकैकस्य स्थाने दत्त एतद्व्येती वादेशो भवतः। पठइ. पठए. हसइ. हसए. पठति.
हसति. थाससियोः सिसे. थाससियइत्येतयोः स्थाने सिसेद्व्येता वादेशो भवतः। पठ। सि. पठसे. हससि. हससे. इत्यादि. इतिमयो
मि। इट्मियोः स्थाने मीइत्ययमादेशो भवति. नमामि. वेवामि. पठामि. हसामि. नमे. वेपे. पठामि. हसामि इत्यादि. निहेत्यामो मुमावहुषु
वहुषु वर्तमानानां तिङ् स्थाने तिहृत् आमो मुमइत्येते आदेशास्त्रिषु पुरुषेषु भवन्ति. प्रथमपुरुषस्य. रमन्ति. तरन्ति. पठन्ति. हसन्ति. इत्या
दि. मध्यमपुरुषस्य. रमह. रमिथ. पठह. पठिथ. हसह. हसिथ. इत्यादि. उत्तमपुरुषस्य. पठामो. पठमु. पठमइत्यादि. बहुवचनवत् द्विवचन
मूल्य. अतएसे. नियमार्थं वचनं यावेतो एसेद्व्येता वादेशो भवतः। नान्यस्मात्. रमए. पठए. रमसे. पठसे. अतइति किं. होइ. हुवइ. भव
ति. असेलोयः। असेहीतोः परयोः थाससियोः लोपो भवति. सुतो। सि. पुरि. सोसि. मिमोमानां मध्ये हश्च. मिमोमानां परेषामस्ते मध्ये हकारः प्र
योक्तव्यः। चकारात् अस्ते लोपश्च भवति. अह्नि. अस्ते. अस्ते. अस्ते. अह्नि. अहमस्मि. वयंगतास्मः। संयोगायेव हस्वः। यकई. अइज्जो. यकस्या
नेई. अइज्जइ. पठयते. हस्यते. सस्यते इत्यादि. नांयद्वित्वे धातोः अंत्यद्वित्वे सति यकः ई. अइज्जादेशो न भवतः। गम्मइ. हससइ. धम्मइ. गम्यते. हस्यते.
ध्यायते. इत्यादि. गमादीनां विकल्पेन द्वित्वं. तमाणो प्रातश्चानचोः। धातोः प्रातश्चानचइत्येतयोः एकैकस्य स्थाने तमाणा वादेशो भवतः। हसन्तो.
हसमाणो. पठन्तो. पठमाणो. हसमानः। पठन्. पठमानः. होन्तो. होमाणो. भवन्. भूयमानः। ईचस्त्रियां. स्त्रियां वर्तमानयोः प्रातश्चानचोः ईका

१८ शदेशो भवति. तमाणोऽणानचश्च आत्वंवा. हसई हसती पठई. पठती हसमाणा. पठमाणा. वेवई. वेपती. वेवमाणा. धातोर्भविष्यति हि.
धातोर्भविष्यतिकाले व्यस्थाने हि कारः. होहिइ होहिनि. हसिहिइ हसिहिनि. भविष्यति. भविष्यंति. हसिष्यति. हसिष्यंति. इत्यादि. उत
मेस्साहाच. भविष्यत्युत मेस्साहाइत्येतौ प्रयोक्तव्यौ चकारात् हिश्च. होस्सामि. होहामि. होहिमि. इत्यादि. भविष्यामि. भविष्यासंवा. भविष्या-
त्युत मे भविष्यासह धातोः परेस्संशब्दः प्रयोक्तव्यः. होस्सं. हसिस्सं. पठिस्सं. भविष्यामि. हसिष्यामि. पठिष्यामि. पक्षे. होस्सामि. होहामि. हो-
हिमि. हदाभ्युवाचि गमि रुदिह शिरूपाणां काहंदाहं सोछं वोछं गछं रोछं दछं. भविष्यत्युत मप्रकृतीनां स्थाने यथा संख्यं काहादयो. निपा-
त्यंते. काहं. करिष्यामि. दाहं. दास्यामि. सोछं. श्रोष्यामि. वोछं. वक्ष्यामि. गछं. गमिष्यामि. रोछं. रोदिष्यामि. दछं. दस्यामि. रूपग्रहणात् अ-
न्यत्रापि. यथा. मोछं. मोक्ष्यामि. पेछं. प्रेक्ष्यामि. इत्यादि. आदीनां त्रिषु अनुस्वारवर्जं हिलोपश्च. अत्र प्रभतीनां त्रिषु पुरुषेषु भविष्यतिकाले
त एव सोच्चादयो भवन्ति. अनुस्वारवर्जयिता हिलोपश्च भवति. सोछेइ सोछसि. श्रोष्यामि. एवं वोच्चादयः. उहि सुविध्यादिष्वेकस्मिन्. विध्यादिषु
त्रिषु पुरुषेषु एकस्मिन् यथा संख्यं उहिसु इत्येते प्रत्यया भवन्ति. होउ. हसउ. होहि. हसाहि. होसु. हससु. होस. हसस्व. भवतु. हसतु. भवसि.
हससि. भवानि. हसानि. आदिग्रहणात्. आमंत्रणादयोग्याः. तुहमो वहुषु. विध्यादिषु त्रिषु पुरुषेषु पिवहुवचनेषु तुहमो इत्येते भवि-
ष्यंति. होंतु. होह. होमो. हसंतु. हसह. हसमो. भवतु. भवत. भवाम. वर्तमान भविष्यदन घतनयोश्च जज्जावा. अनयोः कालयोः जज्जाइत्येतौ

स्यातां चकार विधादिषु पितृ वर्तमानेनावत् होजा होजा हसेज हसेजा भविष्यदनयतने होजा होजा हसेज हसेजा विधादिषु
 होजा भवति भविष्यति भवतु मध्ये च वर्तमानानयतनयोर्मध्ये जा स्यातां वर्तमाने होजाइ होजाइ भविष्यति होजाइ होजाइ वि
 धादो होजाउ होजाउ भवति भविष्यति भवतु नानेकाचः अनेकाचोधातोः वर्तमानभविष्यदनयतनयोर्विधादिषु पितृजाइत्येतौ नभव
 तः हसइ हसिहइ हसत ईअभूते भूते वर्तमानाद्वातोरी आदेश स्यात् आसीअ गोहीअ हसीअ पठीअ आसीत् अगहीत् अहस
 त अपठत् अस्य लिहो रपि क्रियापददेश्य वर्तमानवच भूते काले वर्तमानवत् प्रत्ययोवाच्यः उहपठन् नागाउ आसीअ एकाचोहीअ
 भूते काले एकाचोधातोः प्रत्ययस्य हीअ आदेशः होहीअ काहीअ एहाहीअ अभूत् चकार अदात्तइ अंभूते भूते कालेधातोः प्रत्ययस्य इअं
 त्यादिशः भासिअ हसिअ रालोइअ भासितं हसितं पठितं इत्यादि प्रकारे हीआ भूते काले त्वप् प्रत्ययस्य हीअ इत्यादेशः होही
 अ पठहीअ हसहीअ भूयपाठयहस्य इत्यादि आसि अस्ते भूते काले एकस्मिन्नर्थे असि इति नीयात्यते आसि तं राआ आसि जा
 आ आसीद्वाजा आसीज्जाया णिच एदादेरत आत् णिच् प्रत्ययस्य एकादेशो भवति आदेः अकारस्य आत्वं कारेइ हासेइ पाठे
 इ कारयति पाठयति हासयति इत्यादि आविश्च णिच ॥ णिच् प्रत्ययस्य आविद्वादेशो भवति कारवेई हासावेई पाठावेई कारयति हास
 यति पाठयति चकारात् एत्वं भवति आविः क्त भावकर्मसुवा क्त प्रत्यये परतः णिचः आविशदेशो भवति भावे कर्म णिच भवति वा क्त करावि

२ अं. हसाविअं. पठाविअं. कारितं. हासितं. पाठितं. इत्यादि. पक्षे. कारिअं. हासिअं. पाठिअं. इत्यादि. कर्म. काशविदज्ज. हासाविदज्ज
 इ. आसादिज्ज. पक्षे. कारिज्ज. हासादिज्ज. आसादिज्ज. कार्यते. ३ हासाय्यते. आसाय्यते. लादेशोवा. लकारदेशो अतः एतं वा
 भवति. हुसेइ. हसइ. पठेइ. पठइ. भुवोहो हुवे. भूस तायां अस्पधातो स्थाने हो हुवइत्येता वादेशो भवतः. होइ. हुवइ. होहिइ. हुवहिइ. हो
 ३. हुवहोतो. हुवतो. होमाणो. हुवमाणो भवति. भविष्यति. भवतु. भवतु भूयमानः इत्यादि. केहः. भुवः. के प्रत्यये परतो ह् इत्यादेशः
 हुइ. हआ. हअं. भूतः. भूता. भूतं. प्रादेर्भवः. प्रादेरुत्तरस्य भूवो भवादेशः. यभवइ. संभवइ. उभवइ. संभवइ. परिभवइ. अहिभ
 वइ. लखइ. वरइ. जित्वा संभ्रमे. अस्पधातो स्तुवणदेशो भवति. तुवइ. लखति. केतुरः. के प्रत्यये तुणदेशः. तुरिअं. लखितं. चूर्णे घो
 लः. घुण चूर्णभ्रमणे. अस्पधातो घोलिदेशो भवति. घोलइ. घूर्णति. हेहिमः. हिताये. अस्पधातो हिमादेशो भवति. हिमइ. नुदो लो
 णः. नुदप्रेरणो. अस्पधातो लोणदेशः. लोणइ. यनो ह्वई. नुदति. दओ दूमः. दइ. परितापे अस्पधातो र्दमादेशः. दूमइ. दपते. परेफ
 लः. अटपटगतो. अस्पधातोः फलादेशः. फलइ. फलिअं. पटति. पटितं. वषट्कषमषट्कषमजोरि. वषादीनां कृतस्थाने अरिइत्या
 देशो भवति. वष. वरिसइ. कष. करिसइ. मष. मरिसइ. वष. हरिसइ. वर्षति. कर्षति. मर्षति. वृष्यति. कृतो अरः. कृ काशं न स्पधातोः
 अशदेशः. स. सरइ. म. मरइ. व. वरइ. त. तरइ. सरति. मषते. वृणोति. वृणुते. तरति इत्यादि. रुजः कुणोवा. कुक्रिज्ज करणे. अ

स्यधातोः कुणादेशो भवति वा. कुणश्च कश्च कश्चेति. जंमेजभाअः. जंमजभीगात्रविनामे. अस्याधातोः जंभाअश्चादेशः. जंभाअश्च जंभते. शुहुजि
 मूधूजाणोहस्वश्च. शुप्रबणे. हुराने. जितये. मूजवभने. धृजकंपने. एषामंतेणकारः प्रयोक्तव्यः. दीर्घद्वस्वः. चकारादेशलोपः. सुणश्च
 णश्च जणश्च जिणश्च मुणश्च धुणश्च जयतेर्वा. जित्यस्य वाणकारः. जअश्च ग्रहेर्गेहः. ग्रहउपादाने. अस्याधातोर्गेहादेशः. गेहश्च गहाति. घेत
 क्तातुमुनतयेषु ग्रहधातोः क्तातुमुनतयेषु परतो घेदादेशो भवति. घेत्तुण. घेत्तुं. घेत्तुं. गहीत्वा. गहीतुं. गहीतव्यं. रुजः काभूतमविष्य
 योश्च. रुजधातोः भूतमविष्ययोः कालयोः काश्चादेशो भवति. चकारात् क्तातुमुनतयेषु परतः. काहिअं. काहीश्च. काहुण. काहुं. काअ
 चं. स्मारतेर्भरसुमिशे. स्मचिंतायां अस्याधातोः भरसुमिशे भवतः. भरश्च सुमिशश्च स्मरति. नोपसर्गस्य. स्मरत्येतस्य सोपसर्गस्य नोपसर्गस्य नोपसर्गस्य
 विस्सरश्च पस्सरश्च अनुस्सरश्च अभिस्सरश्च भियोभावीहो. भिभये. अस्याधातोः भावीहो भवतः भाश्च बीहश्च विभेति. स्त्रोवावाअ. स्त्रोहर्षस्ये.
 अस्याधातोः वावाअश्चादेशो भवतः. वार्श्च वाअश्च म्हायति. तपस्थिम्यः. तपत्तप्यतप्सो. द्यस्यधातोः धिप्पादेशः. धिंय्यश्च तप्यति. ज्ञोजाणामु
 णो. ज्ञाअवबोधने. अस्याधातोः जाणामुणो भवतः जाणश्च मुणश्च जानाति. जत्येत्तोमः. जयजत्यवक्तायां वाचि. धातोः लकारस्य मका
 रो भवति. जम्भश्च जत्यति. छाध्यागानां असाअगाआ. छागतिनिवृत्तौ. ध्येचिंतायां. कैगेशदे. एषास्थाने यथासरव्यं असागाअश्च
 ते आदेशा भवन्ति. छा. छाश्च. ध्या. ध्याश्च गा. गाश्च तिष्ठति. ध्यायति. गायति. भविष्यति वर्तमाने विध्यादावेकवचने. असागाश्च. कालत्रये असा

गाभवंति। भविष्यति। ग्राहिद्। ग्राहिद्। गाहिद्। वर्तमाने। ग्राद्। ग्राद्। गाद्। विध्यादौ। ग्राउ। ग्राउ। गाउ। स्वादधावयोः। श्वाधा। स्वाद्भस्यो। धावुगति
 प्राधोः। एतयोः। कलत्रये श्वाधास्यातां। वर्तमाने। स्वाद्भाद्। भविष्यति। स्वाहिद्। धाहिद्। विध्यादिषु। स्वाउ। धाउ। ग्रसेर्विसः। ग्रसग्लसअद
 ने। अस्पतोः। विसादेशः। विसद्। ग्रसति। विजः। श्रिणः। चित्रचयने। अस्पधातोः। श्रिणादेशः। चिणद्। चिणोति। चिणुते। कीजः। किणः। कुक्रि
 ज्द्वयविनिमये। अस्पधातोः। किणादेशः। किणद्। कीणानि। कीणीने। वेः। केणोवा। विपूर्वाङ्गनरस्य कीजः। केणादेशः। पक्षे किणादेशश्च। वि
 केणद्। विक्रिणद्। विक्रीणानि। उध्मउद्मः। ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः। अस्पधातोः। उध्मपूर्वस्य उद्मत्वादेशः। उद्मार्द्। धमार्द्। धमति। संदोधा
 दहः। सदहद्। सदहिअं। अद्धाति। अदितं। अवाद्। गाहोवाहः। गाहविलोडने। अस्पधातोः। अवपूर्वाङ्गनरस्य वाहादेशः। उवाहद्। अववाहद्। अवगा
 हते। कासेर्विसः। अवादिति वर्तते। कासशब्दकुत्सायां। अस्पधातोः। अवपूर्वाङ्गनरस्य वासादेशः। उवासद्। अववासद्। अवकाशते। निरोमाणोमा
 णः। माजमाने। अस्पधातोः। निरुनरस्य माणादेशः। निम्माणाद्। श्रियोश्चिज्जः। श्रिष्ये। अस्पधातोः। श्रिजादेशः। श्रिजद्। श्रिष्यते। रेवदेर्जै
 विसूरी। श्विददेने। अस्पधातोः। जूरविसूरीभवतः। जूरद्। विसूरद्। राजेरेहः। राजदीप्तौ। अस्पधातोः। रेहादेशः। रेहद्। राजते। इषेर्महः। इषुदृष्ट्यायां। अ
 स्पधातोर्महादेशः। महद्। व्यधेर्विभः। व्यधताउणे। अस्पधातोर्विभादेशः। विभद्। अदेश्वरखः। अद्भस्यो। अस्पधातोः। चरस्वादेशः। चरख
 द्। दाधाणीति। शतं कर्तरि। इदाज्दाने। इधाज्धारणे। णीज्प्राणने। णीज्। विहायसागतौ। श्वां कर्तरि श्लेषात्। देद्। धोद्। णोद्। उद्। उस्से

इतिदिभिदोरंत्यस्यन्दः। छिदिरेध्रीकरणो। भिदिरेविदारणो। एतयोः अंत्यस्यन्दरितिभवति। छिंदइ। भिंदइ। छिननि। भिननि। कथेर्दः। कथवा
 कथप्रबंधे। अस्पधातोः स्थकारस्यहकारः। कइइ कथयति। कथेरंः। कथविपाके। अस्यांत्यस्यरत्वं। कइइ। कथयति। कथेर्दः। कथनिष्ठाके। ए
 तस्यधातोः अंत्यस्यभोभवति। वेधेष्। वेधवेधणो। अस्यांत्यस्यरत्वं। वेधइ। वेधयति। उत्समोर्ध्वः। उत्पूर्वसंपर्कयोः। अअस्पधातोः अंत्यस्य
 लत्वं। उधेधइ। संवेधइ। उधेधयति। संवेधयति। रुदेर्वः। रुदिर्। अश्रुविमोचने। अस्यांत्यस्य। वकारः। रुवइ। रोदति। उदोविजः। उविजीभयचलन
 योः उत्पूर्वविजेः अंत्यस्यवकारः। उधिवइ। उधिवजति। रुधेर्दः। रुधुवृद्धो। अस्यांत्यस्यरत्वं। वठइ। वर्धते। हंनेर्मः। हनहिंसागत्योः अस्यांत्य
 समकारः। हम्मइ। हंनि। चोव्रजनत्योः। व्रजगतो। नतीगात्रविनामि। एतयोः अंत्यस्यचकारदेशः। वचइ। वचइ। व्रजति। नत्यति। युधिवुध्योर्जः
 युधसंग्रहारे। युधअवगमने। अनयोरंत्यस्यजादेशः। जुजइ। वुजइ। युध्यते। वुध्यति। रुधेर्महो। रुधिरावरणो। अस्यांत्यस्यभस्मोभवतः। रुंभ
 इरुहइ। रुणादि। मरोलः। मरुसोरे। अस्यांत्यस्यलकारः। ऋतो अरु। मलइ। मलति। शरुपहलोः। शरुणातने। पदगतो। अनयोः अंत्यस्य
 रकारः। सरइ। पडइ। सीदति। पतति। रुषादीनां दीर्घता। रुषरोषे। शषुषणो। तुषुषो। जषुषो। एषां दीर्घता स्यात्। रुसइ। ससइ। एसइ
 तुष्यति। शष्यति। रुष्यति। षुष्यति। शकादीनां द्वित्वं। शरुषाकोदत्येवमादीनां अंत्यस्यद्वित्वंभवति। सकइ। लगइ। गम्मइ। डम्मइ। शक्रोति। ल
 गति। गच्छति। दूयेते। गमादीनां ग। गमादीनां द्वित्वं वा स्यात्। गम्मइ। रम्मइ। वम्मइ। वमइ। समइ। स्फुटिचलनयोर्वा। स्फुटविकसने। चलनकप्यने।

[illegible]

ते-वुनश्वुशोमस्ते-टुमसजोशुद्धौ-अस्पधातोः भवेवुनश्वुशोस्पातां-वुनइ-श्वुसइ-मज्यते-दृशेर्दसपुनमणिठणिआछारवाः दृशि
रूपेष्टणो-अस्पधातोः कर्मणि-दीसादयः पंचआदेशास्तुः। दीसइ-पुलइ-णिछइ-णिअछइ-अररवइ-दृश्यते-शकेस्तशचेतीराः। शकश
क्तौ-कर्मणित्रयआदेशाभवन्ति-तरइ-अरइ-तीरइ-शक्यते-शेषाणामदंतसा-शेषाणां लुमानुबंधानां धातूनां अदंतताभवति-भामिज्जइ
हसिज्जइ-भाप्पते-हृस्पते-विकरणा नामनियमः। विकरणानां शाब्दानामनियमोभवति-होज्जइ-हुविज्जइ-हणिज्जइ-हम्मइ-वेप्पइ-धप्प
इ-कीरइ-भूयते-दूयते-हन्यते-गत्स्यते-क्रियतेइत्यादि-आजादेशो बहुलं-आजितिप्रत्याहारः धातूनामाजादेशः एवोक्तो बहुलं-आजितावत्
बुहइ-बोहइ-सुहइ-सोहइ-सुवइ-सोवइ-बुछइ-बोछइ-मुहइ-मोहइ-पुसइ-पोसइ-रुहइ-रोहइ-स्वसइ-सोसइ-स्वपेरोतेषामे-उकारआकारः
शेषाभवन्ति-स्मरतेः भ्रंरसुमरो-अवाइ-होवाइ-भ्रवोहोहुवोइत्यादिषु उत्तमेव-अन्यत्र उत्तमं न भवति-तेनबोलइ-छोच्चइ-कचित्-अन्यथाभवति-
पथादेशास्तु अनतीशः वर्तमानादिषु भवन्ति-एवाइ-धावयोः। एवावा-एवाउवा-धाऊवा-धाअ-एवाअवं-धाअवं-सक्कणा-सकं-सक्कवंइत्यादि-
इतीश्रीमिश्रवररुचिकृते प्राकृतप्रकाशे मनोरमायां हतौ सममः परिच्छेदः ॥ निपाताः। अधिकारोयं वक्ष्यमाणानि निपातसङ्गानि भवन्ति
हुंरान्येष्टानि राकरेणेषु हुंशब्दो निपातादिषु पठ्यते-निपातत्वात् संस्कृतानुसारेण निपातकार्यविभक्तिलोपादिकं भवति-हुंगेहु-अप्य
णो जीअं-एष्टायां-हुंसाहुसुसम्भावं-निराकरणे-हुंवउतुहीकोअनतुमंमि-अधोदुखसचनसंभाषणेषु-अधोशब्दोदुःखसचनसंभा

२३
 षणोषुप्रयुज्यते. अवोगांजावृणं. अवोकहिंवृसि. विअवेअअवधारणो. विअवेअअवद्यो. नियमवधारणोभवतः. हंश्चिअ. तुमचिअ. अहमेव.
 उपमायांविअवो. उपमायामर्थेविअवोभवतः. कमलंविअ. णाअणं. सहि. चंदोच्चमुहंते. इतिशब्दस्यपदान्तेति. पदान्तेइतिशब्दस्यस्थानेतिइत्यादे
 राः. पुरिसोत्ति. मारोत्ति. मालत्ति. गोत्ति. घणत्ति. पुरुषइति. मालेत्ति. गोत्ति. धनइति. संयोगएवैहस्वः. पदान्तेइति किं. इअकहिअं. इतिकथितं. उस्
 चनापञ्चात्तापरिकल्पेषु. उशब्दः सूचनादिषुवर्तते. उअविष्ठाहुअं. उणामयनामि. उस्वंगअणि. अणं. इरकिरकिलअनिश्चितारव्याने. इरश
 ब्दः किरशब्दः किलशब्दश्चअनिश्चितारव्यानेदृश्यते. एश. इरउल्लस. अज्जकिरजणासुरपट्टि. इषळइषेळइरनेणहृदो. अज्जकिरनेणववसि
 दो. अअंकिलसिविणो. इरवुविनिश्चयविकल्पसंभावनेषु. इरतुषादौविनिश्चयादिषुस्वत्वर्थेदृश्यो. माणं. सिणीणं. णाहुहोहिइरस्व. सुहंरसु
 दुकर्मवआणारेहे. मनस्विनीनानरखलुभवतिइरस्वसुखंरखलुदुःकर्मवतांदेहेइत्यादि. पादपरणोइजेवानुहिचणुहाः. एतेअथोवर्णाः. पादपरणोनि
 योज्याः. इणकिरवोसंगोहासुमरणोत्तेआ. अवतरणोकिनरजिस्सा. पुरिसोअ. णासीअ. घणंअ. एवंतुहिणुद्धानेयाः. णवरः केवले. अयंकेव
 लार्थेनियान्यते. णवरसुहंतएरंस्मै. केवलंसुखंतनारंण्ये. आनंत्येणवरिशब्दः. आनंत्येप्रयोक्तव्यः. णवरिवलइदिठ्ठी. उक्षेयविस्मयसूचना
 सु. उशब्दः शेषादिषुप्रयोक्तव्यः. उतेणकत्रंकउकहंगअंजीअं. मानागर्थेमणं. मनाकशब्दार्थेमणंस्यात्. मणंठिअं. मनाकस्थितं. अथो
 इरवसवनाभाषणेषु. अथोशब्दः इरवादिषुप्रयोक्तव्यः. अथोकामोपुसिउ. अलाहि. निराकरणो. अलाहिशब्दः निराकरणार्थेवर्तते. अ

लाहिते किं कणोहि. अइ अछौ संभाषणो. अइ अछषादौ संभाषणो भवतः. अइ सु. अछ गमसु. णा विवैपरीत्ये. णा विशब्दो वैपरीत्ये निपात्यते.
 णा विरुद्धा आ. हेमो आमंत्रणो. हेमो शब्दो आमंत्रणो भवतः. हेम अवणामोदे. भोणा हृदे हिमो ररवं. युक्तायां. अशब्दः कुत्सायां मर्थे
 २४ निपात्यते. युक्तायां. अशब्दः कुत्सायां मर्थे. अरेशब्दः संभाषादिषु निपात्यते. अरेशब्दः संभाषादिषु निपात्यते. अरेशब्दः संभाषादिषु निपात्यते. अरेशब्दः संभाषादिषु निपात्यते.
 एते शब्दाः परिप्रश्ने निपात्यते. किणोकं. कीसमणिं. किमिति गतादृष्टिः. आमस्वीकृतौ. स्वीकृतौ आम निपात्यते. आमकाहं.
 नेव अणं. सटति शब्दे सति. शीघ्रार्थे सति शब्दः. सति वसंतो पडिउ. दाहिणो दक्षिणो. दक्षिण शब्दे दाहिणो निपात्यते. दाहिणो. द
 क्षिणो. अप्यर्थे विपीपरांते. निष्पार्थे अपि स्थाने विपीपरांतां. देउ विपिणं पि. तंसतिर्यगर्थे. तिर्यकशब्दे तंस निपात्यते. तंस वलि आदि
 टी. शनैः सति यं. शनैः शब्दे सति अं निपात्यते. साणी अं संमद्रा हिउ. हिंशब्दो व्रीडितभीतयोः. हिंशब्दो व्रीडितभीतयोः. हिंशब्दो व्रीडितभीतयोः. हिंशब्दो व्रीडितभीतयोः.
 दहणशब्दं. दहणशब्दो अभिमुखयणः. मुखयोः. एतौ निपात्यते अभिमुखयणः. मुखयोः. एतौ निपात्यते अभिमुखयणः. मुखयोः. एतौ निपात्यते अभिमुखयणः. मुखयोः.
 शब्दे वाहिरमिति निपात्यते. वाहिरं भद्रं. भद्रलो. उणा पुनः. पुनः शब्दे उणा निपात्यते. किं उणा वाहा कुलिअं. अतो अंतर्त्ये अंतो निपात्य
 ते. अंतो सी अलंकला अं. ॥ इति श्री भिष्य श्री वररुचि कृतं प्राकृतप्रकाशे मनोरमायां हतौ अष्टमः परिच्छेदः समाप्तः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

२४

२७/२

इति

X

प्राकृतप्रकाशः

X

१७/२

वरुणचरितः

वरकचिन्मणिवाल भाषास्त्रव्यासमनोरमा

X

मनोरमाख्यवृत्तिसहितः

X

वृत्तिकारः-

जामहः

२४